

FOKUS

VEILEDNING OM SPRÅKLYD, SYMBOL OG SANG

MED ORDDIKTATER

LESEKURS B – BOKSTAVLØSE LYDER

Toril Karstad

GENERELT OM FOKUS-METODIKKEN

Skjelfjords metodikk og forskning

Materiellet Fokus bygger på Vebjørn Skjelfjords metoder for språklydanalyse. Skjelfjord fant, gjennom sin forskning på 70-tallet, at barn kan oppøves i bevissthet om språkets enkeltlyder. Dette danner grunnlag for å lære å lese og skrive. Skriftspråket vårt bygger på det alfabetiske prinsippet, som forenklet forklart går ut på at det for hver språklyd i ord fins et skriftsymbol. For å lære å lese og skrive trenger de fleste å oppdage sammenhengen mellom lyd og bokstav. I tillegg må de klare å dele talte ord opp i enkeltlyder. Dette er ikke så lett som det kan høres ut til. Grunnen er at språklydene våre går over i hverandre. Uttalen av den enkelte språklyden bestemmes også av de omkringliggende lydene. Tunga har en annen plassering når vi sier /k/ i ordet *sak* enn i ordet *sik*. Vokalens plassering bestemmer den neste lydens plassering.

Skjelfjord fant at barn lettere kan bevisstgjøres på språklydene hvis de blir oppøvd i artikulasjonsanalyse. Han lagde en pedagogikk for dette, som jeg har tatt utgangspunkt i og videreutviklet. Barna lærer navn på taleorganene: tungespiss, tungeblad (like bak tungespissen), tungerygg (baktunga), leppe, tann, for- og bakgom, gane, drøvel, stemmebånd, nese, munn, munnviker, kjeve og stemmebånd. De lærer å si ord med lydene uthalt, eller gjentatt i rask rekkefølge, og kjenne etter hvordan lydene artikuleres. Så beskriver de lydenes uttale og kommer fram til en definisjon. Utgangspunktet i Skjelfjords metodikk er en liten historie med den samme lyden i mange av ordene. Historiene til Skjelfjord er illustrerte. Barna skal gjette hvilken lyd det er snakk om. De skal lære å si ordene med den aktuelle lyden uthalt, ev. repetert i rask rekkefølge når den er eksplosiv.

(http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007071204004)

Videreutvikling av Skjelfjords metodikk i Fokus

Språklydvers på melodi

Selv har jeg lagd slike små historier eller ordspill på melodi. Skoleeleven Lydia Madeleine Popkema har illustrert alle sangene på fargerike og morsomme måter. I våre utviklings- og forskningsprosjekter fikk barna hver sin CD eller ei lenke til sangen, så de kunne lære sangen hjemme. Deretter lærte de bokstaven/bokstavgruppa som representerer lyden i skrift. På *fokus.no* inngår innlæring av sangen som en av oppgavene. I *Lesestart* og *Lesekurs A* ser man illustrert tekst og spiller av lyden. I øvrige kurs spiller man av en video med tekst og bilder.

I *Ressurser* finner man alle lydfilene. Man kan spille av der, og man kan laste dem ned. Lydfilene har kodet inn *Fokus språklydvers*, copyright og artistnavn. Dersom man videreformidler eller lager CD av lydfilene, ev. legger dem på skolens nettside eller nettverk, skal musikken alltid kobles til krediteringen: **Fokus språklydvers © Toril Karstad.**

Siden materiellet er benyttet i klasser der noen barn er tilflyttet fra andre dialektområder, ev. har foreldrenes dialekt, er noen av sangene sunget inn på sørlandsmål. Dette var særlig med tanke på bakgomlydene. I ord med SJ, SKJ og SK benyttes s-j-uttale. Diftongversene har også uttalevarianter.

Fokus B – bokstavløse lyder

Fokus B handler om de bokstavløse konsonantene og diftongene, som ofte noteres med bokstavgruppe, for eksempel SKJ, KJ, NG, RT, RS, RN, RD, AI, AU, ØY, EI, EG. Det er imidlertid en fordel dersom barna, før de trener inn disse komplekse symbolene, blir bevisste på at de har disse lydene i *talespråket*. Og det er her et fokus på dialekter må komme inn: Barna har ulike dialekter, og dermed uttales disse symbolene forskjellig. På sørlands- og vestlandsdialekt er ofte RT to lyder, mens det er en sammenslått lyd på Østlandet, i Trøndelag og i Nord-Norge. Når det er ulike dialekter i samme

klasse, er det viktig å bevisstgjøre barna på egen og andres dialekt, slik at de ikke blir forvirret når man snakker om artikulasjon. I de siste årenes forsøk med *Fokus* i hele førsteklasser (videreføring av Karstad, 2011) lærte barna om bokstavløse lyder på våren. De analyserte artikulasjon og fikk en foreløpig innføring i hver lyds hovedsymbol (men både SJ og SKJ). Fra høsten på andre trinn arbeidet man systematisk og grundig med disse lydene med ulike symboler.

Språklydhusene

Språklydhuset har funnes i ulike utgaver siden 1800-tallet (Karstad, 2020. Se:

<https://www.universitetsforlaget.no/kreativ-og-begrepsbasert-skriftspraklaering-1.>) Huset er en visualisering av artikulasjonssteder. Til venstre i huset er de konsonantlydene vi uttaler forrest i munnen. Jo lenger mot høyre i huset, desto lenger bak i munnen er artikulasjonen. Hver leilighet representerer et *artikulasjonssted*. I Karstads østnorske språklydhus bor de bokstavløse konsonantene i *Tungespiss-mot-bakgom-* og *Tungerygg-mot-gane-*leilighetene. Til slutt i *Lesekurs B* presenteres fire lydkombinasjoner som følger samme mønster: t-n og d-n, som egentlig er *Fokus A*-lyder, og som bor i tungeblad-mot-forgom-leiligheten, og rt-n / rd-n (bakgomlyder). I alle disse tilfellene blir første, eksplorative lyd farget av siste, nasale lyd, slik at begge blir nasale. Det blir en indre neselyd som virker merkelig i isolasjon. Noen språklydhus inngår i videoene *Lyd og symbol* og fins til nedlastning i *Ressurser*. Der finner man et britisk-engelsk språklydhus til engelskopplæringen også.

Talesymboler

I tillegg til språklydhuset fins det visuelle symboler for den enkelte uttalen av konsonantlydene, såkalte *talesymboler*. Symbolkortene ble prøvd ut i hel førsteklasse i fem år i forbindelse med et treårig prosjektstipend fra Extra-stiftelsen (nå Dam) og Karstads masterstudie. Barna hadde hver sin koffert med konsonantsymbolkort og vokalbokstavkort. Hensikten var å oppøve språklydbevissthet og dessuten lette bokstavinnlæringen. Empirien tyder på at barn med konsentrasjonsvansker, språkvansker, nedsatt hørsel eller svak bevissthet på språklydene kan danne språklyd-bokstav-kobling via talesymboler. Man dikterer enkle ord som inneholder de lydene barna har lært. Man unngår ord med vikarbokstaver for vokallydene. Barna legger symbolkort og vokalbokstaver i rekke, og til slutt leser de symbolrekka mens de peker på kortene.

Leseforskeren Linnea Ehri har undersøkt en lignende metode, med bilder av munnposisjoner, og gitt individuell trening til førskolebarn som var i faresonen for å utvikle lesevansker. Den siste undersøkelsen ga svært gode resultater. (https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10888438.2010.520778?casa_token=mdPt-ND49CgAAAAA:_Kz62wzCQpFJ3Hk8-XtREiTmvZKCRGn0YgWeiJa1_izHcYnTlxxdR3dP7EhJjX8vMFiyMJst428R)

Ehri oppmuntret til *Fokus*-studien, som, i motsetning til hennes forsøk, var klassebasert. Metoden fungerer bevisstgjørende. Det er påtagelig hvor raskt elevene lærer de ulike symbolene. Ofte har de kommet fram på tavla og tegnet symbolene helt riktig. I den førsteklassestudien som er beskrevet inngående i masteroppgaven, ble elevene testet både mht. lyd-symbol-kobling, bokstav-talesymbol-kobling, symbolproduksjon for hånd, og løsning av rebuser med talesymboler. Det var svært gode resultater (<http://hdl.handle.net/11250/132710> s. 59-60).

Symbolene ble opprinnelig lagd i 2004 til en mellomtrinns elev som manglet fonembevissthet. Siden ble den blant annet brukt med en elev som sto på bar bakke mht. leseilegnelse etter halvannet år på skolen. Begge lærte symbolene, også for bokstavløse lyder, i løpet av et par uker. Gjennom å legge ord med disse etter diktat oppøvde de fonembevissthet og staveferdighet. Andreklassingen lærte deretter bokstavene på rekordtid. I løpet av en tre måneders intervensjon i sjuergruppe og litt individuelt hadde han lært å lese, og han puslet sangene til bokstavløse lyder på lik linje med de andre. Se Karstad (2020) for mer informasjon om dette.

Under arbeid ved PPT ble symbolene og språklydhuset benyttet i forbindelse med testing av en VGS-elev som manglet fonembevissthet. Dvs. at testen ble avbrutt, og eleven fikk tretti minutters

innføring i språklydbevissthet. Da testen ble satt i gang igjen, gikk det mye raskere å dra lyder sammen til ord. Vel hjemme opplevde foreldre at han glødet fordi han endelig følte seg forstått. Eleven, som var meldt til PPT pga. skolevegring og skulking, fikk fem timer med *Fokus* og bevissthetstrening og fullførte deretter VGS og yrkesutdanning.

Digitale kodingsoppgaver med talesymbolene til bokstavlydene fins i *Lesestart* og *Lesekurs A*. Nedlastningsark med rebuser i *Lesekurs A* og *B* inngår som en egen oppgave på *fokus.no*. I *Ressurser* finner man fasiter. Oppsett med talesymboler til produksjon av laminerte kort kan også lastes ned.

Kartleggingsmateriell

En viktig del av metodene handler om kartlegging av læringsbehov. Både før, under og etter tiltakene blir barnas språklydbevissthet, bokstavkunnskap, ferdighet i lydsyntese og lydanalyse, lesing og staving kartlagt. Barn som finner det vanskelig å dele ord opp i enkeltlyder eller å sette sammen enkeltlyder til enkle ord, blir fulgt opp spesielt. På denne måten kan vi hindre at elever utvikler store lese- og skrivevansker. Her kan imidlertid hjemmet komme inn og forsterke læringseffekten. Dersom foreldrene sier enkle ord og ber barnet dele dem opp i enkeltlyder, eller sier enkeltlyder med ett sekunds mellomrom og ber barnet trekke sammen lydene til ord, blir det mer trening og brattere læringskurve. Noen minutters trening per dag vil sannsynligvis få mange elever over kneika i løpet av noen måneder. Ramser med slike ord og en fonemtest man også kan hente ord fra, fins i *Ressurser*.

Lese- og staveprøvene tar for seg ulike skriftfenomener: bokstaver, konsonantforbindelser, bokstavløse lyder og ortografiske fenomener av ulike slag, og sjekker lese- og stavestrategiene og tempoet. Det fins også en begrepstest som sjekker elevenes grunnleggende begrepssystemer.

Grunnleggende begrepssystemer

I tillegg til Skjelfjords metoder bygger *Fokus* også på Magne Nyborgs pedagogikk. Nyborg forsket fram en metode for undervisning i *grunnleggende begrepssystemer*. Dette er blant annet begreper som kan lette bokstavinnlæringen. Barna lærer å sette ord på bokstavenes form via begreper som *rund form*, *rettlinjet form*, *loddrett stilling*, *plass til venstre*, *stor størrelse*, *retning mot høyre*. Barna på første trinn benytter deretter *bokstavtrening med selvinstruksjon*, som er en komprimert *verbalisering av begrepene* (men som kan utvides ved behov). For barn med konsentrasjonsvansker eller motoriske vansker har metoden også en oppmerksomhetsstyrende effekt. Den hjelper barna å holde fokus og styre håndbevegelsene. Fra andreklasse av benyttes Karstads selvinstruksjonsmetode for innøving av løkkeskrift/stavskrift. Her setter barna ord på selve *skrivebevegelsen*. I begge tilfeller har det vært vellykkede forsøk med selvinstruksjon i *kor* i hel klasse. Det gjør at alle barna henger med og fokuserer. I *Lesekurs A* inngår *Skriv sang med løkke- eller stavskrift* som en nedlastningsoppgave. Tilsvarende oppgaver fins til alle fokus i *Ressurser*. I *Ressurser* finner man *selvinstruksjonsoppgaver til løkke- og stavskriftforming* til nedlastning. Mange oppgaver i heftene knyttet til *Lesekurs C (Fokus E – stumme og Fokus F – æ/å/o-lydenes stavemåter)* benytter dessuten sammenhengende skrift med valgfri skrifttype. Heftene kan etter hvert lastes ned fra *Ressurser*.

Om Helhetslesemetoden til Jørgen Frost

I tillegg til Skjelfjord og Nyborg bygger *Fokus* på Jørgen Frosts helhetslesemetode. Detaljarbeidet med språk, lesing og skriving skal her ta utgangspunkt i hel tekst. I *Fokus* er det språklydversene som utgjør denne helhetsteksten. Elevene lærer sangene, snakker om vokabular, stavemåter og lyder og gjør bearbeidingsoppgaver til sangtekstene. Mye læring skjer via bearbeiding av en utenat lært sang som inneholder en mengde ord med samme lyd og stavemåte. I tillegg har det vist seg å gi elever med vansker språklig kontroll og mestringsopplevelse. De vet jo hva teksten er, og da er det lettere å jobbe med den. Når de nynner på tullete tungegymnastikkvers, skaper det også glede og hygge.

Om lesestykkene

Fokus A – bokstavlydene fins i to progresjoner med hver sine lange lesestykker til hvert fokus – med unntak av de første lydene. Progresjon 1 passer best på første trinn. Progresjon 2, som følger Skjelfjords forskningsbaserte vanskegradsinndeling, kan benyttes på våren i første, på høsten i andre og i supplerende eller spesialpedagogisk trening på de neste par trinnene.

Alle temaene i *Fokus B – bokstavløse lyder* inneholder spesiallagde lesestykker. Hvert kapittel i historien *Kai og Aud* introduserer en ny språklyd og følger progresjonen til sangene. Hensikten er at det for hver ny lyd skal bli mye lesetrening, så det nye symbolet og hele ord med dette blir automatisert. På *fokus.no* er tekstene delt opp i passe avsnitt for nettlæsning, med ett bilde per side. Bildene er vakkert og morsomt lagd av illustratør Øyvind Martinsen.

Bruk av veiledet lesing, parlesing og korlesing, dessuten kamerathjelp der dyktige lesere støtter medelever, øker muligheten til å få med de lavtpresterende elevene og gi dem tilstrekkelig leseerfaring. Historiene har fungert godt som korlesing i hel klasse.

På *fokus.no* er det mulighet til å lese tekstene til alle lesestykker med lydstøtte. De tidlige tekstene er innlest i svært sakte tempo og delvis med lydering. Slik kan elever i startgropa få den støtten de trenger, mens andre kan lese selvstendig fra start.

Om markeringssystemet

I *Fokus A (Lesestart og Lesekurs A)* er det gjennomført et forskningsbasert markeringssystem som hjelper barna tidlig til å kunne lese og stave ord med kompliserte stavemønstre, dvs. stumme bokstaver, vikarbokstaver eller bokstavgrupper. (Dette er relatert til standard østlandsmål.) Bearbeidingsoppgavene til sangene i *Lesekurs B-C* er uten slike tegn. Men i *Les ord i Lesekurs B* er stum bokstav markert med understrek, som betyr *minus lyd*. I tillegg er vikarbokstaver feite. Det gjelder også K som vikar for KJ, og G eller N som vikar for NG. Pusleoppgavene på papir i *Lesekurs B-C* har ingen markeringer. Mye læring skjer når barna sitter igjen med ubrukte bokstavlapper. Dette fremmer en utforskende arbeidsmåte. Mens bokstavgrupper er markert med innramming i heftene, er de markert med brun farge på *fokus.no*. Ikke alle utføringsoppgaver muliggjør en slik funksjon. I oppgaven *Velg riktig ord i Lesestart* er stum bokstav derfor markert med kursiv. Leseoppgavene benytter de faste markeringene. Forhåpentligvis vil barna da være forberedt på utføringsoppgaver uten markeringer i etterkant.

Om bokstavkort og bokstavgruppekort

Kortene med bokstavgrupper er lagd for at barna skal kode bokstavgruppene som symboler for *enkeltlyder*. Når de dikteres ord, av lærer eller medelev, er det forbud mot å sette sammen bokstavgrupper av enkeltbokstaver; man må finne bokstavgruppa. Unntaket er for elever med en dialekt som deler gruppa i to lyder, slik som RT, RS, RN og RD. Elevene skal skrive slik de snakker.

Til spesialpedagogikken, og siden til forsøk i hele klasser, ble det fra tusenårsskiftet lagd i stand esker med bokstavkort til alle elever. Kortene ble skrevet ut på tjukt papir og laminert. Store gulvkort i A4 og A3 ble etter hvert benyttet som et alternativ på andre og tredje trinn, under forskningsprosjektet om Fokus i hele klasser (Karstad, 2011: <http://hdl.handle.net/11250/132710>), for å hjelpe kinestetiske og urolige barn å fokusere. Dette var en stor suksess, og oppgaven ble i lengre tid foretrukket av de fleste barna. Særlig stas var parvis pusling av lange, sammensatte ord bortover korridorgulvet. Hvert par i gruppa fikk oppgaver i eget tempo, og noen ganger tilpassede oppgaver ut fra læringsbehov. Mens de øvrige jobbet med bokstavløse lyder, fikk enkelte barn oppgaver med bokstavlydene. Strever de fortsatt med bokstavtilegnelsen, er *Fokus A* viktigst.

Kortene ble plassert i en fem meter lang stoffholder med lommer. Lommene hadde merkelapper med symbolene som hvert kort inneholdt. *Forsidebildet* viser bruk av en slik holder med gulvkort. Oppheng med kroker på snorer eller veggplate kan også fungere.

Enkeltbokstavene er – som i eskene – i stor og liten utgave på hver sin side av kortene. Likedan fins det alternative stavemåter på baksida av mange bokstavgruppekort (RT – RDT, EI – EG). Tolydsgrupper har delestrek for å vise at det dreier seg om to lyder (N/K, G/N, S/L). Både vanlige bokstavkort og gulvkort med veiledninger finner man i *Ressurser*.

Om leseramsene

I ordramsene i heftene er det skilt mellom de *100 vanligste ord*, de *101-300 vanligste ord* og andre ord på følgende måte: 100 vanligste: lysegrå bakgrunn, 101-300 vanligste: mørkegrå bakgrunn. Jo mer frekvente ordene er, desto viktigere er det at ordenes ortografiske identitet blir lagret i minnet. Det betyr at bokstavenes rekkefølge og sammensetning må lagres. Det krever hos noen elever mange repetisjoner.

Gjennom to års utprøving har man kommet fram til at *konsonantforbindelser* skal øves systematisk inn gjennom første trinn, etter hvert som elevene har lært seg sammenlesingsteknikk. Slike ord inngår i opplegget i *Lesestart* og *Lesekurs A* på *fokus.no*, dessuten i heftene. Ekstra leseramser med konsonantforbindelser er beholdt bakerst i *Fokus B*-heftene som en etterlevning fra det første forsøket, der mange andreklassinger strevde med dette. Barn som ikke har vært gjennom den intensive og systematiske treningen i *Fokus A*, eller som har lærevansker, kan trenge dette.

I tillegg til at heftene inneholder rikelig med øvingsoppgaver til lesing og staving av enkeltord, er det tilsvarende nettoppgaver i Fokus A og B. I Lesekurs C er det isteden *Velg riktig ord*-oppgaver.

I hel klasse med stasjonsundervisning kan barna på bokstavkortstasjonen diktere hverandre ord. Etter for eksempel fem ord bytter de rolle, så alle får skrevet. Lederrollen kan også gå på omgang fra økt til økt. Eleven som dikterer, farger ordet han har diktert, med lys farge. Slik vet gruppa hvor langt de er kommet, til neste økt.

Både på norsk og engelsk fins ark med høyfrekvente ord ordnet etter stavemåte i *Ressurser*.

Om stavelsesdelingsoppgaven

I arbeidet med bokstavløse lyder har vi unnlatt å dele stavelser opp etter vanlige delingsregler, og sørget for at bokstaver som representerer én språklyd, har havnet i samme gruppe. Siden kunne elevene lære vanlige delingsregler ved linjeskift. Arbeid med stavelsesdeling kan hjelpe elever opp fra et lyderingsnivå til det neste nivået, der de leser stavelsesvis. I tillegg vil stavelsesdeling av sangteksten være med og befeste språklyd–symbol-kobling av sangens fokus. I Lesekurs A er nedlastningsoppgaver med dette en egen oppgave. I *Ressurser* finner man oppgaver til øvrige sanger.

Om pusling av sangteksten på PC

Under forskningsprosjektet fra 2008 til 2011 ble det utviklet pusleoppgaver til sangtekstene som elevene puslet i nettleseren. Den viktigste oppgaven var lydpusling der hver «lapp» sto for én lyd. Bokstavgrupper og doble konsonanter utgjorde en enhet. Stumme bokstaver ble koblet sammen med bokstaven før eller etter. Oppgavene tilfredsstiller ikke de nåværende reglene for universell utforming siden de krever bruk av mus. Men de var svært effektive læremidler.

På *fokus.no* benyttes ordpusling i *Lesekurs A* og *B* (bokstavløse lyder). For å oppnå en lignende effekt som med lydpuslingen er det lurt å benytte «Reparer sang» og «Fyll inn ord» i tillegg til ordpusling.

«Reparer sang» består av bokstavrekker, og elevene skal dele opp i ord, sette stor bokstav og tegn. I oppgaven «Lag mellomrom» i *Lesestart* skal de bare dele teksten i ord. I heftene setter førsteklassingene loddrette streker. I tillegg til nettoppgavene «Reparer sang» fins de opprinnelige diktrepasjonsoppgavene til nedlastning. De utføres i et skriveprogram, for eksempel Word. Her lærer man også hurtigtaster for Word. Besvarelsene kan lagres og deles.

Veiledning om ai og au

Fokus på språklyder:

Diftonger er tvelyder. En diftong er en enhet bestående av to vokaler som går i hverandre, i samme stavelse. (Vokalene på norsk er: /a/, /e/, /i/, /o/, /u/, /y/, /æ/, /ø/, /å/.) Vi har fire vanlige diftonger: /øy/, /au/, /ei/, /ai/. Disse lydene har ikke en egen bokstav, men skrives med bokstavgruppe. I dette fokuset skal vi se på /ai/ og /au/. Her er noen eksempler:

AI: hai kai vaie mai pai

AU: tau haug sau maur snau daud

Det kan være stumme bokstaver etter diftongen /au/. I sangen er det stum **g** i ordet haug**g**. Det er også stum bokstav i ordet dau**d**. Vi skriver disse bokstavene, men vi uttaler dem ikke. Har barna vært gjennom Fokus A, er de vant til at stumme bokstaver har understrek, som betyr minus lyd. I nettutgaven med Kai og Aud er det ingen markeringer. Men det fins også utgaver med understrek. Generelt tenker man at nå er barna på et nytt nivå, der de er begynt å danne ortografiske identiteter av ord, og ikke trenger denne støtten i samme grad som før.

Fokus på begreper i sangen:

Hai er en fisk som lever i varme strøk.

Skai er kunstskinn, lagd av olje.

Kai er der båtene legger til, og der man kan gå ombord eller i land.

Svai betyr at ryggen bøyer bakover i en bue.

Å *vaie* med flagg betyr å vifte med flagget – og det gjør vi jo på nasjonaldagen den 17. mai.

Å *klippes snau* betyr at man klipper vekk alle hårene eller ulla. Sauene klippes snaue for ull fordi vi skal bruke ulla til å lage garn av.

Fokus på rettskrivning i sangen:

Stumme bokstaver: me**d**, ve**d**, allti**d**, bon**d**ens, hau**g**, gj**ø**r

Dobbel konsonant etter kort vokal: allti**dd**, flag**gg**

Kort vokal uten dobbel konsonant pga. ny konsonant bak: Husk, ø**ns**ker

Enkel M etter kort vokal i slutten av ord, kort /å/ med O (regler): so**m**

Diktater til ai og au:

Et tre i skauen vaiet og falt. Treet traff en sau, så den ble daud. Sauen lå taus og stille bak haugen. Masse maur krøp på den. En katt så den og mjauet. Katten gnagde på tauet. Men en hauk og ei kaie jagde den. Den andre mai ble sauen spist av gaupa.

Lærerveiledning om øy og ei

Fokus på språklyder:

Diftonger er tvelyder. En diftong er en enhet bestående av to vokaler som går i hverandre, i samme stavelse. (Vokalene på norsk er: /a/, /e/, /i/, /o/, /u/, /y/, /æ/, /ø/, /å/.) Vi har fire vanlige diftonger: /øy/, /au/, /ei/, /ai/. Disse lydene har ikke en egen bokstav, men skrives med bokstavgruppe. I dette fokuset skal vi se på /øy/ og /ei/. Her er noen eksempler:

ØY: løype røyk øye bøye gøy

EI: hei nei leie veie sei

Det kan være stumme bokstaver etter diftongen /ei/. Vi skriver disse bokstavene, men vi uttaler dem ikke. Eksempler: Bolledeig, seig. Diftongen /ei/ skrives med **EG** i en del ord. Ordene *jeg, meg, deg, seg* og *veg* er slike ord. *Jeg* og *meg* fins i dette verset. I sang nr. 54 er det ord med EG + N. Der er også de to ordene som har øy-lyd med **ØG**, nemlig *døgn* og *løgn*.

Fokus på begreper i sangen:

Støy er det samme som bråk.

Ei røy er en storfuglhunn. Storfuglhannen heter *tiur*.

Å lesse høy betyr å laste det opp i et kjøretøy, for eksempel ei vogn eller en båt.

Skei er det samme som skje.

Sei og *skrei* er fiskesorter.

At noe *går i en fei*, betyr at det går fort.

Fokus på rettskrivning i sangen:

Diftongen /ei/ med **EG**: **meg, jeg**

Stumme bokstaver: det**t**, med**d**, idet**t**, bond**ens**, **h**verdagstøy

Dobbel konsonant etter kort vokal: les**set**, litt

Enkel M etter kort vokal i slutten av ord, kort /å/ med O (regler): **som**

K-lyd med G fordi det kommer av et ord med G: hverdag**stø**y: hver + dag + s + tøy

Lang æ-lyd med **E**: **er**

KJ er ç-lyd: **kjære**

Diktater til øy og ei/eg:

Jeg greier å bøye meg med åpne øyne og beina sammen. Ta av deg trøya i en fei! Hun tok av seg tøyet og hårbøylene, la seg i køya og lukket øynene. Det kom en søyle av røyk fra flammen i peisen.

Diktater til alle diftonger, ei/eg, øy, au/eu, ai:

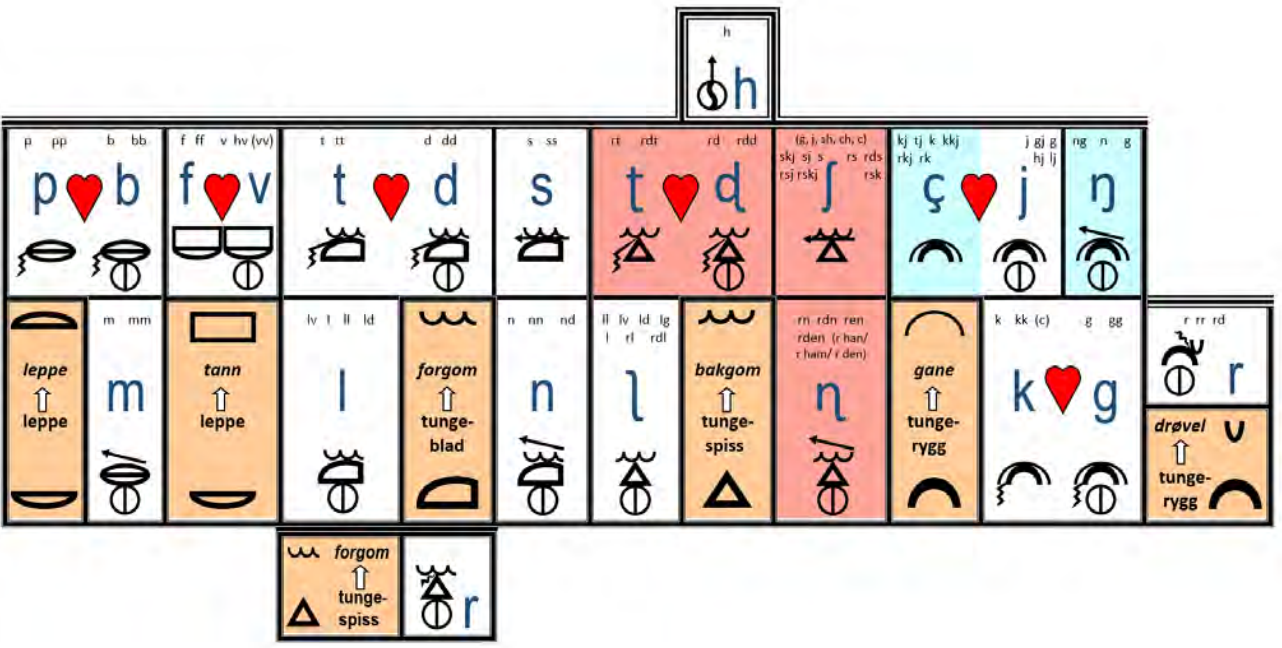
Trærne vaiet og svaiet. Hauken fløy over naustet. Sauene beitet på haugen.

Reiret ligger på ei grein. Meisene mater ungene i en fei. Røyken steg opp fra øya.

Høyet brant, så det svei i øynene. Det var brøytet fine løyper. Det er gøy å gå på skøyter seint på dagen. Tøyet var av saueull. Haugen var full av maur. Jeg reiste til Skreia i en fei.

Per slo seg i øyet med tauet. Hei, fort deg og se haien ved kaia! Skauen i Europa har ofte høye trær. Jeg hadde klippet meg snau til europareisen. Fysioterapeuten bøyde i vei på beina mine. Det er mye støy i europeiske byer.

Gammelrosa leilighet: Bakgomlyder

Veiledning:

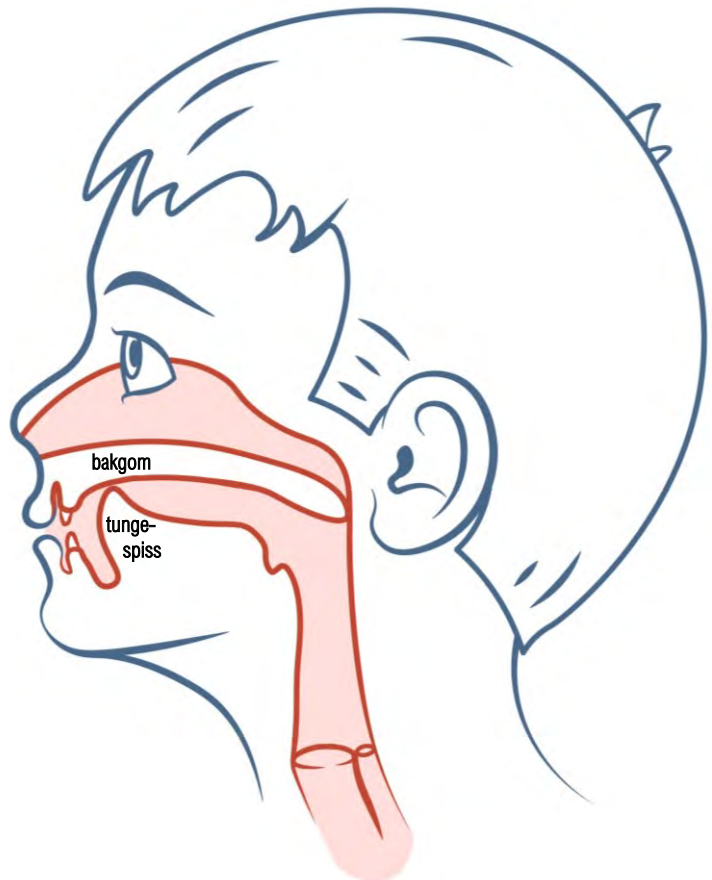
Bakgomlydene er vanligst på Østlandet, i Trøndelag og i Nord-Norge. De hører alle med til tungespiss–bakgom-leiligheten: Vi bretter tungespissen opp mot bakgommen.

Lydene erstatter r-lyden + etterfølgende lyd, slik de ofte uttales på Vest- og Sørlandet. Men på Sunnmøre er bakgomlydene på frammarsj generelt.

Og /j/-uttale av SJ, SKJ og SK har de siste årene blitt vanlig blant yngre sørlendinger. Sørlandsinnspillingene av språklydversene er på dette punktet ikke helt oppdaterte.

L står i en særstilling fordi denne lyden også brukes i de fleste ord med *L* – med unntak av der man har palatalisert *l*-lyd. Den er altså ikke en bokstavløs lyd.

Likevel er den med i dette opplegget fordi RL og RDL blir uttalt /ʌ/, også etter /a/ og /å/. Dessuten følger den mønsteret som er beskrevet på forrige side.

Veiledning: Bakgomuttale av RT, RD, RN, RL, RS

Både RT, RD, RN, RL og RS blir i østlandske, trønderske og nordnorske dialekter én enkelt lyd. Det er egentlig det samme som skjer med alle disse lydene: Vi kan si at vi lar være å uttale r-en, at den altså blir stum. Vi uttaler den neste lyden, men på en annen måte enn vanlig: Når vi sier /t/, /d/, /n/ og /s/, plasseres tungebladet (området rett bak tungespissen) mot forgommen. Ved RT, RD, RN og RS bretter vi isteden tungespissen litt bakover og plasserer den opp mot overgangen mellom gommen og ganen, den såkalte bakgommen. Si /t/ og brett tungespissen opp og bak, så blir det /t/ (RT-lyden). Gjør det samme med /d/, så får du /d/ (RD-lyden). Gjør det samme med /n/, så blir det /ŋ/ (RN-lyden). Hvis du gjør det med /s/, får du en /ʃ/ (SJ-lyden). Hvis du gjør det med fremre /l/ (som brukes etter /a/ og /å/ som i *alt, alle, ål, holde* i mange østlandsdialekter), får du bakre /ɫ/, som vi sier i ord som *land, leke* og *liv*. /ɫ/ (RL-lyden) er altså identisk med den bakre l-lyden. NB: Ikke alle dialekter har fremre l-lyd. Tradisjonelt gjelder det Østfold-dialekter, men de siste to generasjonene har mange andre forenklet talen slik. Og noen dialekter har palatalisert l-lyd isteden – med *tungerygg mot gane*.

Øv på dette: Kjenn godt etter hva som skjer med lyden, når du bretter tungespissen bakover og opp mot bakgommen! Når bokstavene RTN eller RTEN kommer etter hverandre (som i *gartner, portner, fjorten* og *Horten*), blir /t/ ekstremt farget av etterfølgende n-lyd og blir nasalert, og denne blir igjen farget av /t/, så den isteden blir en /t-ŋ/. Eksplosjonen ved /t/ skjer her langt baki ganeseilet, og lufta kommer ut av nesa sammen med /t-ŋ/. På samme måte blir RDN og RDEN til to nasale lyder som kommer ut av nesa omtrent simultant (som i *ordne, orden, verden, ferden* i noen dialekter).

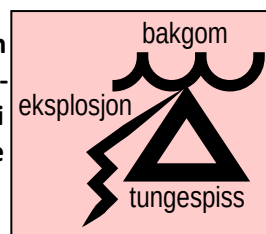
rt	Ta bort r- lyden, brett tungespissen bakover!	t
rn	Ta bort r- lyden, brett tungespissen bakover!	ŋ
rs	Ta bort r- lyden, brett tungespissen bakover!	ʃ
rl	Ta bort r- lyden, brett tungespissen bakover!	ɫ
rd	Ta bort r- lyden, brett tungespissen bakover!	d
rt-n	Ta bort r-lyden, brett tungespissen bakover!	t-ŋ
rd-n	Ta bort r-lyden, brett tungespissen bakover!	d-ŋ

Lærerveiledning om /t/ med RT og RDT

Dette fokuset er ikke aktuelt på Sørlandet. Men i klasser med innflyttere fra Sørlandet bør disse elevene få tilgang til sørlandsinnspillingene – ev. i tillegg til østlandsuttalene. Mange barn med vestlandsmål vil ikke finne igjen uttalen sin i noen av innspillingene, siden sørlandsinnspillingene har bløte konsonanter og tradisjonell s-j-uttale. Men sørlandsinnspillingene kan muligens fungere likevel RT mm. uttales med bokstavlyder her. Det bør fokuseres på dialekter, og de aktuelle elevene skal lese ordene på egen dialekt og legge R+T separat med bokstavkort, dersom dette gjelder for deres dialekt. Eventuelt kan de bruke RDT-kortet når D-en er stum, men være bevisste på at det dreier seg om to lyder for dem. Elevene skal vennestilles til å legge ordkort slik de uttaler lydene. Man velger PC-pusling med enkeltbokstaver (ikke bokstavgrupper) så snart dette er lagd i stand (etter planen i løpet av skoleåret 20-21.) I diktrepasjionsoppgaven merker de ikke RT med feit skrift og sier /t/. Det er imidlertid nødvendig med bevisstgjøring på østlandsuttale foran diktater og lignende.

Fokus på språklyd:

I østlandske, trønderske og nordnorske dialekter sier vi ikke r-lyden + t-lyden etter hverandre. R+T blir en ny språklyd, /t/ – som er en tungespiss–bakgom-lyd. Vi presser tungespissen opp mot bakgommen og lar lufta presse på, til vi plutselig slipper opp, så lufta farer ut, som en liten eksplosjon. Vi bruker ikke stemmen. Vi kan si at R-en blir stum, og at t-lyden plasseres *lenger* bak. På samme måte er lydskrifttegnet som en t - men *lengre*: /t/.

Selv når ett ord slutter på R, og det neste starter med T, blir det en /t/. Eksempler på det er: *Far **tar** tempen. Mor **ten**ker. Vi ser **T**one. De bor **tett**. Jeg har **tid**.*

I sangteksten fins det bare /t/-ord med RT. Men dersom en stum D kommer mellom R og T, uttales disse tre bokstavene som /t/: *ver**dt**, hard**t**, ord**dt**ak, hard**dt**rampet, bord**dt**ennis, fjord**dt**orsk, jord**dt**ak og nord**dt**rønder*. Det er altså i sammensatte ord med ordene *ord, fjord, bord, nord, jord, hard* at dette fenomenet oppstår – i tillegg til i noen ordbøyninger. Det er lurt at elevene merker seg disse ordene med stum D, og at de er klar over at dersom etterfølgende bokstav er T, blir det /t/. RD + T uttales også /t/ når T-en er første bokstav i neste ord: *Nord**dt**-Trøndelag, hard**dt** tale, hard**dt** ting*.

Fokus på begreper i sangen:

Sortland er i Nord-Norge.

Berta er navnet på bilen. Er den ikke fin? Det er Lydia som har tegnet bildene i 7. og 9. klasse.

Kart er ark med et slags forminskert bilde av et område. Kartet bruker ulike symboler for å forklare bildet. Det kan være farger, som viser hvor høyt det er over havet, eller hva som vokser der. Det kan være store og små flekker, som viser byer og steder. Det er blå farge for vann. Det er linjer, som viser veier eller elver. Opp på kartet er nord, ned er sør, til venstre er vest, og til høyre er øst.

(Du kan tenke på at både venstre og vest begynner på **ve**. Og både høyre og øst har bokstaven **ø** i seg – men øy er jo en egen diftong, så de har ikke samme lyd.) Kanskje dere kan se på et ordentlig kart og snakke om det?

Å **servere** betyr å gi mat til de andre.

Smarties er et engelsk ord. Derfor skrives det slik; i+e = /i/-lyd (lang engelsk e-lyd) i dette ordet.

Smarties er navnet på en slags sjokolade med fargerikt sukkerlag utenpå. Den kommer fra Amerika.

Der begynte de å lage den i 1937, så det er veldig lenge siden.

Fjorten **sorter** kake betyr fjorten ulike slags kake.

Vertinne er en kvinne som steller til for gjestene. En mann som steller til, kalles **vert**. Når endelsen

-inne blir føyd til et ord, betyr det at det er en jente, kvinne eller et hunddyr. Vert blir vertinne,

løve blir løvinne, tjener blir tjenerinne, pianist blir pianistinne. Finn flere eksempler!

Ordet **ei** er her et gammeldags ord som betyr *ikke*. Det passet til rytmen i melodien.

«**Slik vertinne finnes ei**» betyr at det ikke finnes maken til denne vertinnen, for hun er så bra!

Furting er surmuling. Hvis man furter, er man litt lei og trist og synes synd på seg selv. Det gjorde ikke mor Marta, selv om hun hadde arbeidet masse med å stelle til fest.

Terter er en slags kaker.

Myrte er en slags krydder. **Myrtehjerter** er hjerteformede småkaker med myrtesmak.

Fokus på rettskrivning i sangen:

Stumme bokstaver: Sortland**d**, og, sted**d**, kartet**t**, blid**d**, hjerter, med**d**

Dobbel konsonant etter kort vokal: skulle, fikk**k**, vertinne, finnes

Kort vokal uten dobbel konsonant pga. ny konsonant bak: fest**t**

Kort å-lyd med O (regel): **for**, **kort**, **sorter**

Kort å-lyd med Å i ord som kommer av ord med lang å-lyd: **vårt** (av **vår**)

Kort æ-lyd med E (regel): **Berta**, **serverte**, **vertinne**, **terter**, myrteh**jerter**

NG er **ŋ**-lyd: **ingen**, **furting** G foran I er vanligvis J-lyd (regel): **gikk**

Småord med uregelrett skrivemåte: **og**, **til**, **hun**, **det**, **når**

Diftongen /ei/ med EI: **vei**, **ei** (ikke), **grei**, **fei**. Engelsk rettskrivning: **Smarties**

R+S er **f**-lyd: var **så** R+N er **ŋ**-lyd: var **nok**

Diktater til RT og RDT:

Kurt spurtet bort til jordtrappa og styrtet opp til hytta. Mitt parti vant i bordtennis. Marte lærte ordtak av en nordtrønder. Busskortet er verdt førti kroner. Det er ikke dyrt. En svart vert serverte på festen. Det var svært værhardt da vi fisket fjordtorsk. Du skulle hørt Bjartes bordtale!

Diktater til RT, RDT og diftonger:

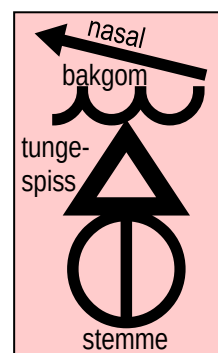
Gaupa styrtet bortover steinrøysa og jagde røyskatten. I mai fartet Sivert mye til skauen. Marte klarte å bøye ryggen svai. Naustet vårt ved kaia på Fjordtun har jordtak. Vi feiret at nordtyskeren var førti år.

Lærerveiledning om /ŋ/ med RN og RDN

Dette fokuset er ikke aktuelt på Sørlandet. Men i klasser med innflyttere fra Sørlandet bør disse elevene få tilgang til sørlandsinnspillingene – ev. i tillegg til østlandsuttalene. Mange barn med vestlandsmål vil ikke finne igjen uttalen sin i noen av innspillingene, siden sørlandsinnspillingene har bløte konsonanter og tradisjonell s-j-uttale. Men sørlandsinnspillingene kan muligens fungere likevel fordi RN mm. uttales med bokstavlyder her. Det bør fokuseres på dialekter, og de aktuelle elevene skal lese ordene på egen dialekt og legge R+N separat med bokstavkort – dersom dette gjelder for deres dialekt. Eventuelt kan de bruke RDN-kortet når D-en er stum, men være bevisste på at det dreier seg om to lyder for dem. Elevene skal vennestil å legge ordkort slik de uttaler lydene. Man velger PC-pusling med enkeltbokstaver (ikke bokstavgrupper) så snart dette er lagd i stand (etter planen i løpet av skoleåret 20-21.) I diktrepasjonsoppgaven merker de ikke RN med feit skrift og sier /ŋ/. Det er imidlertid nødvendig med bevisstgjøring på østlandsuttale foran diktater og lignende.

Fokus på språklyd:

I østlandske, trønderske og nordnorske dialekter sier vi ikke r-lyden + n-lyden etter hverandre. R+N blir en ny språklyd, /ŋ/ – som er en tungespiss-bakgomm-lyd. Vi presser tungespissen opp mot bakgommen, så luftveien ut av munnen stenges. Lufta kommer ut gjennom nesa. Vi bruker stemmen. Vi kan si at R-en blir stum, og at n-lyden plasseres *lenger* bak. På samme måte er lydskrifttegnet som en n - men *lengre*: /ŋ/.

Selv når ett ord slutter på R, og det neste starter med N, blir det /ŋ/. Eksempler: Far **nikker**, mor **nyser**, Per **når** nok toget.

I sangteksten fins det bare /ŋ/-ord med RN. Men dersom en stum D kommer mellom R og N, uttales disse tre bokstavene som /ŋ/: *hardne*, *ordnett*, *nordnorsk*, *hardnakket*, *bordnagle*, *jordnøtt*, *fjordnavn*. Det er altså i avledede og sammensatte ord med ordene *ord*, *fjord*, *bord*, *nord*, *jord*, *hard* at dette fenomenet oppstår. Det er lurt at elevene merker seg disse ordene med stum D, og at de er klar over at dersom etterfølgende bokstav er N, blir det /ŋ/. RD + N blir også /ŋ/ når N-en er første bokstav i neste ord: *Nord-Norge*, *hardnøtt* *hardneve*.

Fokus på begreper i sangen:

Fetter er sønnen til tante og onkel.

Kyr er kuer (flertallsord).

Bjarnhild er et jentenavn.

Å **syrne** melka betyr å gjøre den sur. Hvis man bare syrner *fløten*, blir det rømme.

Man kan også syrne all melka og lage kefir, kulturmilk, Biola eller yoghurt.

Stjerne er navnet på kua som har fått en torn.

Å **bruke hjernen** er å tenke klart. Bjørn vil at guttene skal tenke ut en måte å fjerne tornen på.

Lanterne er en lykt.

Å **fjerne** tornen betyr å ta den bort.

Et hjørne er der to vegger, kanter eller linjer møtes.

Hvis det **tørner** for kua, blir den vill og gal.

Børn er dansk og betyr barn. Bjørn kommer nok fra Danmark.

Turning er en slags gymnastikk. Det var vanskelig å få ut tornen, så det ble nesten som å turne.

Smurning er noe man smører på. Her betyr det salve.

At kua ville stå *i fred*, betyr at hun ville være alene.

Akk betyr uff.

At klærne ble **umoderne**, betyr at de ble ødelagte og skitne. Ellers betyr umoderne at det ikke er vanlig å bruke det lenger. Det er gammeldags. Det er ikke på mote.

Fokus på rettskrivning i sangen:

Dobbel konsonant etter kort vokal: fet**tt**er, stak**kk**ars, had**dd**e, få**tt**, litt, fik**kk**, tatt**tt**, ville, ak**kk**, så**nn**

Kort vokal uten dobbel konsonant pga. ny konsonant bak: ves**le**, han**s**, mel**ka**, ro**pte**

Enkel M etter kort vokal i slutten av ord, kort å-lyd med O (regler): ko**m**

Stumme bokstaver: og, me**d**, Bjarnhi**ld**, h**j**ernen, h**j**ørne, h**vis**, g**j**erne, fre**d**

RS er [-lyd]: stak**ks**ars

NG er [ŋ-lyd]: turn**ing**, smurn**ing**

K foran Y er ç-lyd (regel): ky**r**ne KJ er ç-lyd: kj**æ**re

Lang æ-lyd med E foran RN (regel): St**j**erne, h**j**erne, lan**t**erne, f**j**erne, g**j**erne, umode**r**ne

Lang æ-lyd med Æ foran RN (unntak): kl**æ**rne

Lang å-lyd med O foran G (regel): o**g**

Småord med uregelrett skrivemåte: og, de, de**t**, til, e**t**, me**n**, h**vis**, fo**r**

NB: Når endelsene *-ing* eller *-ning* blir føyd til ord, lager de et nytt ord. *Turn + ing = turning*, som betyr å drive med turn. *Smør + ning = smurning*, som er noe man smører på. Her endres vokalen.

Når *u* settes foran et ord, får ordet motsatt betydning. *Umoderne* er det motsatte av *moderne*.

Diktater til RN og RDN:

Garnet er hardnøstet. Tornadoen ødela trærne og et tårn i det fjerne. Bjarne rev opp klærne på tornene. Det lever ørner og bjørner på den nordnorske vidda. Erna har skadet knærne. Men hun holder hardnakket fast på at hun vil turne. Bjørn prøvde å fjerne ei barnål med tærne.

Diktater til RN, RDN, RT og RDT:

Jeg knuste ei urne med bordtennisballen. Biffen skal mørne og stekes med jordnøttolje. Jeg har hørt at fjordnissen ved Nordnes blinket med lanternen. Jernet i kverna er rustet og må fjernes fort.

Ideer til Ekstraoppgave 1, med temaet «innbyggere i land og byer» mm.

Snakk om at en som kommer fra India, kalles en *inder*. Når vi snakker om *innbyggerne* i India – eller alle menneskene fra India – sier vi «*inderne*». Les de ulike navnene sammen, og finn opprinnelseslandene på kartet. La gjerne elevene gjette hva landet heter først. Snakk om at grekerne kommer fra Hellas, som vi kalte Grekenland før. Snakk om at ikke alle folkegrupper har sitt eget land. De er ofte flyktninger og har det vanskelig. Noen folk er nomader og reiser fra land til land.

Sigøyerne reiste mye før, og mange kom til Norge på reisene sine. Nå er de fleste fastboende. De kalles ofte romfolk nå, særlig hvis de kommer fra Romania. Noen bor i Norge, men de fleste bor i Øst-Europa. Vi kan si «*-erne*» om folk fra enkelte byer også: *atenerne*, *korinterne*, *efeserne* og *filipperne* (som omtales i Bibelen), *bergenserne* (fra Bergen) og *moldenserne* (fra Molde). Og vi sier *trønderne* (fra Trøndelag fylke). Kreterne er fra øya Kreta. Romerne er de som bodde i det gamle Romerriket.

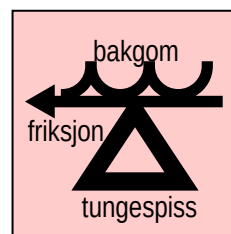
Noen innbyggernavn i flertall skiller seg fra *-ere/-erne*-formene: nordmennene, danskene, svenskene, finnene, spanjolene, britene, skottene, franskmennene og engelskmennene.

Lærerveiledning om /j/ med RS og RDS

Dette fokuset er ikke aktuelt på Sørlandet. Men i klasser med innflyttere fra Sørlandet bør disse elevene få tilgang til sørlandsinnspillingene – ev. i tillegg til østlandsuttalene. Mange barn med vestlandsmål vil ikke finne igjen uttalen sin i noen av innspillingene, siden sørlandsinnspillingene har bløte konsonanter og tradisjonell s-j-uttale. Men sørlandsinnspillingene kan muligens fungere likevel fordi RS mm. uttales med bokstavlyder her. Det bør fokuseres på dialekter, og de aktuelle elevene skal lese ordene på egen dialekt og legge R+S separat med bokstavkort – dersom dette gjelder for deres dialekt. Eventuelt kan de bruke RDS-kortet når D-en er stum, men være bevisste på at det dreier seg om to lyder for dem. Elevene skal vennestilles til å legge ordkort slik de uttaler lydene. Man velger PC-pusling med enkeltbokstaver (ikke bokstavgrupper) så snart dette er lagd i stand (etter planen i løpet av skoleåret 20-21.) I diktrepasjonsoppgaven merker de ikke RS med feit skrift og sier /j/. Det er imidlertid nødvendig med bevisstgjøring på østlandsuttale foran diktater og lignende.

Fokus på språklyd:

I østlandske, trønderske og nordnorske dialekter sier vi ikke r-lyden + s-lyden etter hverandre. R+S blir en ny språklyd, /j/ – som er en tungespiss-bakgom-lyd. Vi presser sidene av tungespissen mot bakgommen, så lufta må streve seg gjennom en trang passasje i midten. Vi bruker ikke stemmen. Vi kan si at R-en blir stum, og at s-lyden plasseres *lenger* bak. På samme måte er lydskriftegnet som en s - men *lengre*: /j/.

Selv når ett ord slutter på R, og det neste starter med S, blir det en /j/. Eksempler:
Far ser. Mor smiler. Per sa ja. Hårsår sursild.

I sangteksten fins det bare j-ord med RS. Men dersom en stum D kommer mellom R og S, uttales disse tre bokstavene som /j/: til bords, til gårds, til fjords, gårds plass, ordspill, fjordsild, jordsykke, bordsalt, nordsame. Det er altså i sammensatte ord med ordene *ord, fjord, bord, nord, jord, hard, gård* at dette fenomenet oppstår – i tillegg til i noen bøyingsformer. Det er lurt at elevene merker seg disse ordene med stum D, og at de er klar over at dersom etterfølgende bokstav er S, blir det /j/. RD + S blir også /j/ når S-en er første bokstav i neste ord: hard straff, et bord står i hjørnet, vår gård skal rives.

Fokus på begreper i sangen:

At Lars er *norsk*, betyr at han er født i Norge eller er flyttet hit fra utlandet. Sangen forteller ikke hvor han er født, men han snakker irsk. Moren hans er irsk. Det kan vi lese om i *historien om Kai og Aud*.

At han forstår *irsk*, betyr at han forstår det språket de snakker i Irland.

At noe *forstår*, betyr at det holder, at det er nok. Lars forstår irsk skikkelig bra, sier han.

Hørsel er evnen til å høre. Lars sin hørsel er bra. Han hører godt.

Oppførsel er måten vi er på. Oppførselen til Lars er litt sta, sier han.

Å være *sta*, betyr at man holder på sitt og ikke vil gi seg.

Kjøttfarse er malt kjøtt blandet med vann eller melk og potetmel. Vi bruker det til å lage kjøttboller og kjøttkaker.

Sursild er rå sild som har ligget i saltlake for at den skal holde seg. I gamle dager hadde de ikke fryser. Da måtte de salte ned silda for at den skulle vare lenge.

At kjøtt er *rått*, betyr at det ikke er kokt eller stekt.

Et *marsvin* er et lite dyr, en gnager, som en del mennesker holder som kjæledyr.

Å *forspise* seg betyr å spise alt for mye, så man får vondt i magen og kanskje kaster opp.

Mars er den tredje måneden i året. Lars sier: "Og din?" Det betyr at han spør når du har bursdag.

"**Nå skal du til pers**" betyr her at du skal få prøve deg på noe vanskelig.

At noen er **hårsår** betyr at de lett får vondt hvis noen drar dem i håret. Ei hårsår sursild må være ei sursild som får vondt av lugging. Det er bare tull, for sursilda er helt glatt, og dessuten er den død!

Harstad er en by i Nord-Norge.

Ferskfisk er fisk som nettopp er slaktet.

Ei **kro** er en liten restaurant. På denne restauranten serverer de ferskfisk.

Ordet **bursdag** stammer fra det tyske ordet *geburtstag*, som betyr fødselsdag.

Fokus på rettskrivning i sangen:

Stumme bokstaver: også, og, det, født, sursild, Harstad, god

Lang æ-lyd med E: er

Kort vokal uten dobbel konsonant pga. ny konsonant bak: fest

Kort /å/ med O (regel): norsk, torsk, forslå

Kort /æ/ med E (regel): pers, vers, fersk

ç-lyd med K foran I (regel): Kirsten

Bortfall av dobbel konsonant etter kort vokal fordi det kommer ny konsonant bak: siste

Småord med uregelrett skrivemåte: men, hun, skal, til

Diftongen /ei/ med EG: Jeg

R+N over to ord er ŋ-lyd: var nok R+D over to ord er d-lyd: Klarer du, er du

NB: Ordet *født* kommer av *å føde*. Derfor beholder det d-en, som nå blir stum.

Noen ord har kort vokal foran RS. Likevel skriver vi aldri dobbel R her.

«For» er en vanlig forstavelse. Hvis man setter morfemet *for* foran et annet ord, blir det et nytt ord. Slik er det med *forstå*, *forstå*, *forstyrre*, *forspise*. I bakgomuttale av R + S forsvinner inndelingen mellom *for* og neste ord. I dette fokuset er vi opptatt av uttalen. Men det er også lurt å tenke på hva ord *kommer av*. Det kalles *morfologi*. Det er en annen måte å forstå ordenes skrivemåte på.

Det er også andre ord i sangen der morfeminndelingen blir tilslørt av bakgomuttalen. Det gjelder mors, fars, størst, først, hørsel, oppførsel, sursild, marsvin og hårsår. Kanskje dere kan prøve å si disse ordene med /r/ + /s/ og se om det blir lettere å forstå hva ordene betyr da?

Diktater til RS og RDS:

I mars føk raketten til værs mot Mars. Jeg ble tørst av bordsaltet. Fars fetter bor på Nordstrand. Lars forstår sin brors ordspill. Den irske fyrsten hersket på nordspissen av øya. Han var en morsk og barsk mann. Børja skadet hørselen til gårdshunden. Kassen var hardstappet med fersk torsk. Vi forsøkte å børste jordslottet glatt.

Diktater til RS, RN, RT og diftonger:

Jeg feiret bursdag på Sørlandet på tirsdag. Vi fortet oss til kaia i Fauske og fisket torsk. Arne bøyde barten først til venstre og så til høyre. Bjørnen reiste seg varsomt på to. Marsvinet er svart av lort.

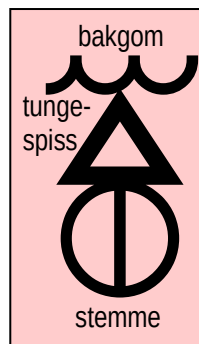
Lærerveiledning om /ɭ/ med RL og RDL

Dette fokuset er ikke aktuelt på Sørlandet. Men i klasser med innflyttere fra Sørlandet bør disse elevene få tilgang til sørlandsinnspillingene – ev. i tillegg til østlandsuttalene. Barn med vestlandsmål vil ikke finne igjen uttalen sin i noen av innspillingene, siden sørlandsinnspillingene har bløte konsonanter og tradisjonell s-j-uttale. Men sørlandsinnspillingene kan muligens fungere likevel fordi RL mm. uttales med bokstavlyder her. Det bør fokuseres på dialekter, og de aktuelle elevene skal lese ordene på egen dialekt og legge R+L separat med bokstavkort – dersom dette gjelder for deres dialekt. Eventuelt kan de bruke RDL-kortet når D-en er stum, men være bevisste på at det dreier seg om to lyder for dem. Elevene skal venns til å legge ordkort slik de uttaler lydene. I diktrepasjonsoppgaven merker de ikke RL med feit skrift og sier /ɭ/. Det er imidlertid nødvendig med bevisstgjøring på østlandsuttale foran diktater og lignende.

Fokus på språklyd:

Bakgomlydene finner vi på Østlandet, i Trøndelag og i Nord-Norge. Lydene erstatter r-lyden + en påfølgende lyd, slik de uttales på Vestlandet og Sørlandet. De hører alle til tungespiss–bakgom-leiligheten. Vi bretter tungespissen opp mot bakre del av gommen.

R+L blir språklyden /ɭ/ – som er identisk med den bakre l-lyden. R kan betegnes som stum. I mange østnorske dialekter har vi også en fremre l-lyd etter /a/ og /å/ (alle, ål). Denne lyden er i tilbakegang. Men dersom elevene klarer å uttale den fremre l-lyden, kan de si fremre og bakre annenhver gang og kjenne hvordan tunga flytter seg. Lydskrifttegnet for den bakre l-en/bakgomlyden er som l, men lengre: ɭ.

Selv når ett ord slutter på R, og det neste starter med L, blir det /ɭ/. Eksempler: Far **l**eser, mor **l**eker, Per **l**iker **l**arver.

I sangteksten er de fleste /ɭ/-ordene skrevet med symbolet RL. Men dersom en stum D kommer mellom R og L, uttales disse tre bokstavene som /ɭ/. I sangen er det to RDL-ord: Nor**dl**and og Fjor**dl**y. Andre eksempler på RDL er: or**dl**ek, bor**dl**øper, jor**dl**edning, nor**dl**ys, fjor**dl**uft, har**dl**ynt. Det er altså i sammensatte ord med ordene **ord, fjord, bord, nord, jord, hard** at dette fenomenet oppstår. Det er lurt at elevene merker seg disse ordene med stum D, og at de er klar over at dersom etterfølgende bokstav er L, blir det /ɭ/. RD + L blir også /ɭ/ når L-en er første bokstav i neste ord: har**dl**ek, har**dl**ov, har**dl**atter.

Fokus på begreper i sangen:

Å **forlate** betyr å dra ifra. Karl **forlot** Nordland. Det betyr at han reiste derfra.

Forleden er for noen dager siden.

Å reise **varlig** er å reise forsiktig. **Varlig** er et gammeldags ord som fins i sangen *Bjørnen sover* – som denne melodien er hentet fra.

Erler er noen småfugler. *Linerle* er ei erle som du sikkert kjenner.

Storlom er en sjøfugl her i nord. Den er ca. 70 cm lang. Storlommen er svart, hvit og grå og har et

spisst nebb. (Legg merke til at *storlom* skrives med én M, mens *storlommen* skrives med dobbel M. Det er fordi det ikke er lov med to M-er i slutten av ord. Men når vi bøyer ordet, blir det to M-er. **Værlaget** er værforholdene.

Sørlig bris er lett vind fra sør. Da blir det ofte varmt i været.

At fisken var **ustyrlig**, betyr at man ikke kunne styre den. Den var vill og livlig og vanskelig å dra opp.

Syrlig er sur. Fisk som smaker syrlig, er nok tilsatt sitron.

En **forlystelse** er det samme som en fornøyelse, altså en glede.

Forlovede er en person man er forlovet til. Da planlegger man å gifte seg.

Fokus på rettskrivning i sangen:

Dobbel konsonant etter kort vokal: ikke, gikk, sommerleir

Kort vokal uten dobbel konsonant pga. ny konsonant bak: fant, fisken, smakte, forlystelse, tente

Enkel M etter kort vokal i slutten av ord (regel): om, storlom

Stumme bokstaver: Nordland, med, det, farlig, varlig, værlaget, godt, herlig, sørlig, ustyrlig, syrlig, om bord, Sørlandet, målet, bålet, Fjordly, dårlig, tid

Lang æ-lyd med E foran RL (regel): perler, erler, herlig

Lang å-lyd med O foran V (regel): forlovede

Kort å-lyd med O (regel): godt, forlovede, om, nok

J-lyd med G foran I (regel): gikk

Småord med uregelrett skrivemåte: det, for, de, med, og, nok

NG er n-lyd: ingen

NB: *Endelsen -lig* er en vanlig endelse i norske ord, på samme måte som endelsen *-ig*. Begge endelser har *alltid stum G*. I sangen er det mange eksempler på endelsen *-lig* fordi mange ord med RL har denne endelsen: Farlig, varlig, herlig, sørlig, ustyrlig, syrlig, dårlig. Ord med denne endelsen er plassert sammen i en av leseramsene. Forstavelene **for-** / **over-** / **under-** danner flere RL-ord. Snakk om forstavelser og endelser, dessuten *sammensatte ord*. En oppgave setter fokus på sammensatte ord. Når **/u/** settes foran et ord, gjør det om ordet til det motsatte. *Ustyrlig* er motsatt av å kunne styres. lese- og ordbyggingsoppgaver med forstavelser, endelser og sammensetninger fins i Fokus E og F (se eksempler på nettressursen til Karstad, 2020, del 2, kap. 9 og 11.)

Diktater til RL og RDL:

Det er farlig å dykke etter perler. Det var nordlig bris og herlig nordlys. Erlene var ustyrlige i den vårlige lufta i Nordland. Nærlyset på bilen er dårlig. Forleden stelte dyrlege Barlo en storlom. Superlim er farlig for jordlopper. Karlsten lagde sporlek i turløypa. Mor forlot Jarle, så han ble morløs.

Diktater til RN, RT, RS, RL og RDL:

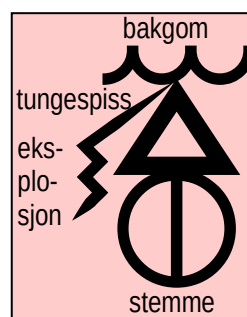
Karl og Kurt er perlevenner. I mars fisket barna fjordtorsk i Nordland. Det var sørlig bris og ufarlig å fiske med garn. Fars båt har en lanterne med fjernlys og nærlys. Stjernene lyste da de forlot båten.

Lærerveiledning om /d/ med RD og RDD

Dette fokuset er ikke aktuelt på Sørlandet. Men i klasser med innflyttere fra Sørlandet bør disse elevene få tilgang til sørlandsinnspillingene – ev. i tillegg til østlandsuttalene. Barn med vestlandsmål vil ikke finne igjen uttalen sin i noen av innspillingene, siden sørlandsinnspillingene har bløte konsonanter og tradisjonell s-j-uttale. Men sørlandsinnspillingene kan muligens fungere likevel fordi RD mm. uttales med bokstavlyder her. Det bør fokuseres på dialekter, og de aktuelle elevene skal lese ordene på egen dialekt og legge R+D separat med bokstavkort – dersom dette gjelder for deres dialekt. Eventuelt kan de bruke RDD-kortet når D-en er stum, men være bevisste på at det dreier seg om to lyder for dem. Elevene skal vennestil å legge ordkort slik de uttaler lydene. I diktrepasjonsoppgaven merker de ikke RD med feit skrift og sier /d/. Det er imidlertid nødvendig med bevisstgjøring på østlandsuttale foran diktater og lignende.

Fokus på språklyd:

I østlandske, trønderske og nordnorske dialekter sier vi ikke r-lyden + d-lyden etter hverandre. R+D blir en ny språklyd, /d/ – som er en tungespiss–bakgom-lyd. Vi presser tungespissen opp mot bakgommen og lar lufta presse på, til vi plutselig slipper opp så lufta farer ut, som en liten eksplosjon. Vi bruker stemmen. Vi kan si at R-en blir stum, og at d-lyden plasseres *lenger* bak. På samme måte er lydskrifttegnet som en d - men *lengre*: /d/.

Selv når ett ord slutter på R, og det neste starter med D, blir det /d/. Eksempler: Far **digger** Donald, mor **driver** dank, Per **dytter** Dina, Iver **dykker** dypt ned.

I sangteksten er det bare /d/ med RD. Men dersom en stum D kommer mellom R og D, uttales disse tre bokstavene som /d/. Eksempler: **ord**del, **fjor**ddypet, **bor**dduk, **nor**ddansk, **jor**ddyrker, **hard**disk. Det er altså i sammensatte ord med ordene **ord**, **fjord**, **bord**, **nord**, **jord**, **hard** at dette fenomenet oppstår. Det er lurt at elevene merker seg disse ordene med stum D, og at de er klar over at dersom etterfølgende bokstav er D, blir det /d/. **RD** + D blir også /d/ når D-en er første bokstav i neste ord: **hard** dag, **hard** do, **hard** dusj, **hard** dyne.

Merk: Når navnet *Gard* etterfølges av ordet *tok* i sangen, blir /d/ oppspist, og t-en blir en t-lyd. Når navnet *Gard* etterfølges av ordet *har* seinere i verset, blir *Gard* uttalt tydelig. Snakk med barna om dette, så de ikke blir forvirret.

NB: Hvis andre lyder enn T, N, S, L og D kommer etter ordene *bord*, *jord*, *fjord*, *nord*, *ord*, *gård* og *hard*, blir det ingen bakgomlyd, men /r/ og stum D i disse ordene! Disse fenomenene skal vi fokusere på siden. Elevene må lære å *diskriminere* etter at de har *generalisert* mønsteret med RD som d-lyd. Som man ser av språklydhuset, er /d/ og /t/ parlyder. Vi sier at de kanskje er mann og kone, der den ene hvisker, og den andre bruker stemmen.

Fokus på begreper i sangen:

Hardanger er navnet på landskapet rundt Hardangerfjorden i Hordaland – som også har d-lyd.

Hordaland var et eget fylke på Vestlandet. Men nå er det del av Vestland fylke.

Ford er navnet på et bilmerke. Det stammer fra Henry Ford, som fant opp en måte å bruke samlebånd på i fabrikker for å lage rimelige biler. For over hundre år siden startet han Ford Motor Company. Fords metoder hadde stor betydning for utviklingen i samfunnet. På bildet ser vi at Lydia har tegnet en skikkelig gammel Ford. Slike biler kalles veteranbiler og er veldig dyre.

En **bardun** er et tau eller en vaier som skal støtte høye gjenstander ved hjelp av trekkrefter. Man bruker det for å støtte masten i store seilskip, og til telefonstolper eller telt. Hjørdis har med bardun til teltet, for at det ikke skal velte hvis det blåser.

Kardemomme er et slags krydder.

Sardin er småsild som man spiser sammen med egg.

At bilen har stor **verdi**, betyr at den kan selges for mange penger. Det er fordi den er en veteranbil.

Fokus på rettskrivning i sangen:

Dobbel konsonant etter kort vokal: flott, litt, kardemomme, enn

Stumme bokstaver: Hjørdis, med, stod, ferdig

Kort å-lyd med O (regel): flott, fordelt

Kort æ-lyd med Æ i ord som kommer av ord med Æ: vært (kommer av å være, og beholder derfor Æ)

Småord med uregelrett skrivemåte: med, den

NG er η-lyd: Hardanger

NB: Fram til 2005 måtte man skrive *flere*, ikke *fler*. *Fler* er nå en likestilt rettskrivningsnorm.

Det er mange /d/-ord som har forstavelen *for-*. Det kan derfor være fornuftig å snakke

om forstavelser her: *For* er en vanlig forstavelse. Når denne settes foran et ord, skapes det et nytt ord (som i ordet *forstavelse*, som betyr *stavelse foran*). *For* har kort å-lyd med O og enkel R.

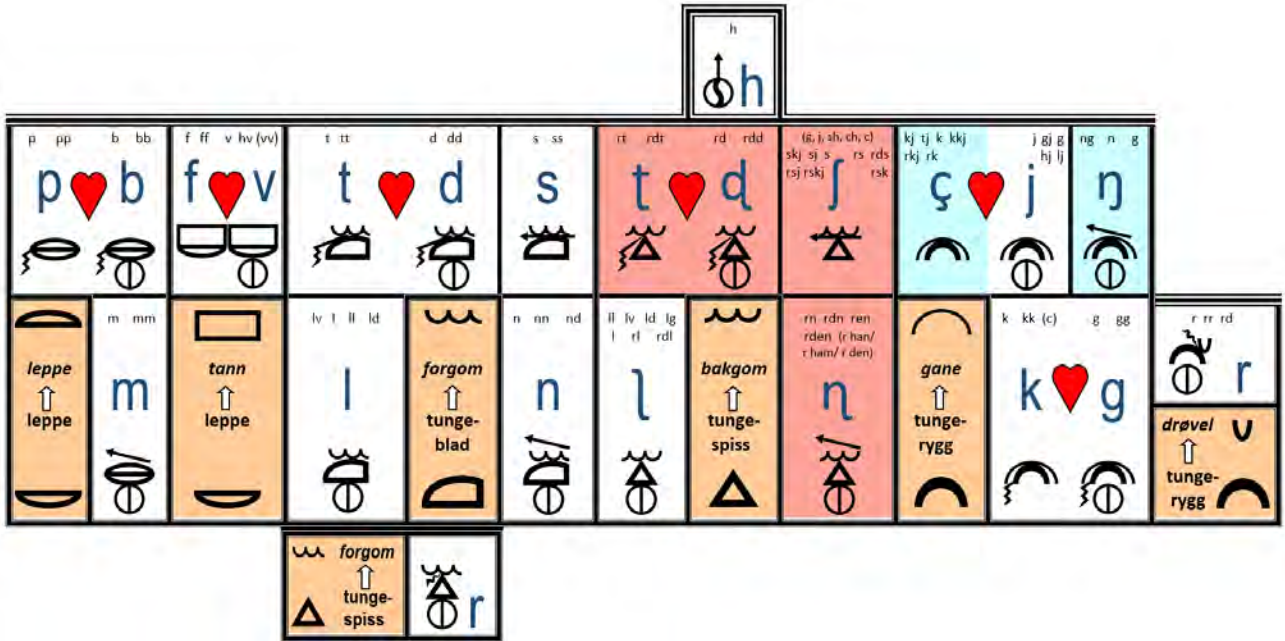
Diktater til RD og RDD:

Er du ferdig med å lage buer for hver orddel i verset? Du burde vurdere å fordele filene på to harddisker! Fordelen med bardun er at du garderer deg mot at teltet velter. Gardinene og borddukene er gamle og særdeles verdifulle. De halte opp masse sardiner fra fjorddypet. Han driver jorddyrking i en norddansk landsby. Han er verdig ros og ikke fordømmelse.

Diktater til RT, RN, RS, RL og RD:

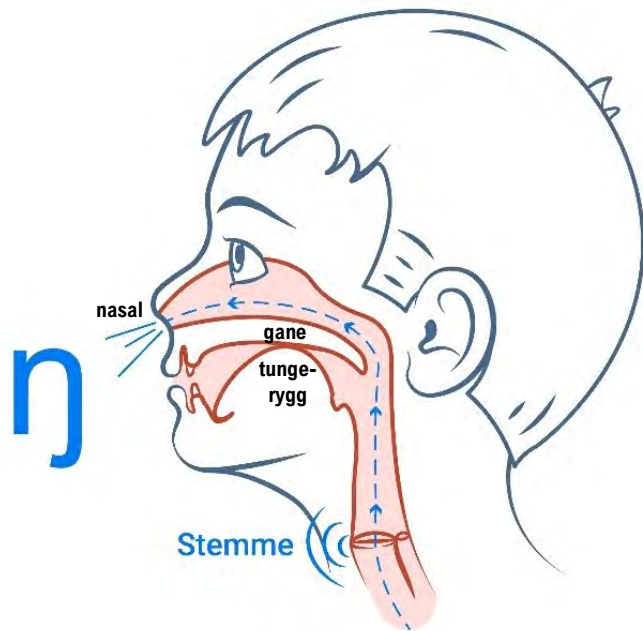
Hjørdis var vertinne i barneselskapet i mars. Karl var vert, og han serverte marsipan. Gard forsynte seg med terter til han fikk magesmerter. Bursdagen var ferdig kvart på ni. Martine hadde brodert bilde med perler og garn. Marte var svært fornøyd med gavene. Marsvinet forspiste seg på kakerester.

Sjøgrønn leilighet: /ɲ/

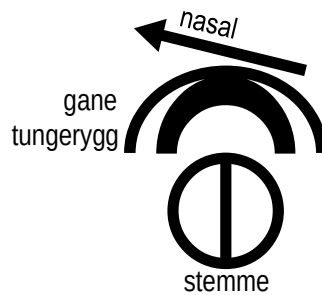

Veiledning:

/ŋ/ er en språklyd vi har i alle dialektene våre.
Artikulasjonen varierer noe etter hvilke språklyder som forekommer i sammenheng med lyden.
Etter lyse/fremre vokaler plasseres /ŋ/ lenger fram enn etter bakre vokaler.

Lyden produseres ved at en presser tungeryggen mot ganen. Da blir det et fullstendig lukke inn til munnen, slik at lufta kommer ut gjennom nesa. Vi bruker stemmen.

Lærerveiledning om /ŋ/ med NG

Fokus på begreper i sangen:

Å henge og slenge betyr at man ikke har noe å gjøre og kjeder seg.

Å rangle betyr å være seint oppe om natta istedenfor å sove.

En gjeng er en gruppe mennesker som holder sammen. Her er det nok barn og unge.

I fleng betyr i massevis.

At **pengene forsvinner som et lyn**, betyr at de forsvinner fort fordi man kjøper mye.

Fokus på rettskrivning i sangen:

Dobbel konsonant etter kort vokal: Alle, forsvinner

Stumme bokstaver: fotgjengerne, rundt, og, det, med, gjenger

RN er ŋ-lyd: fotgjengerne

RS er f-lyd: forsvinner

S foran L er f-lyd på Østlandet: slenger

K foran /i/ er ç-lyd (regel): kiosker

Kort o-lyd med U foran /ŋ/ (regel): unger

Kort å-lyd med O (regel): kiosker, for, forsvinner, som

Lang æ-lyd med E foran RN (regel): fotgjengerne

Lang æ-lyd med E foran R (unntak): er

Småord med uregelrett skrivemåte: når, til, de, for, et, og, med

Aldri to M-er i slutten av ord (regel): som

Forkortelser: Ordet *byen* er skrevet *by'n* her. Det er slik ordet blir uttalt i sangen.

Tegnet ' står istedenfor bokstaven e fordi vi ikke uttaler e-en i ordet.

Alle ord med /ŋ/ i språket vårt har kort vokal foran seg. Slik er det også med /ŋ/-ordene i denne sangen. Men symbolet for /ŋ/ er alltid ng, n eller g; det er aldri dobbel konsonant (nng, nn, gg).

NB: Ordet *fotgjengerne* er bygd opp av ordet *fot* + *gjenge* – som kommer av ordet *ganger* på tysk (Gänge) + substantivendelsen -r + flertallsendelsen -ne.

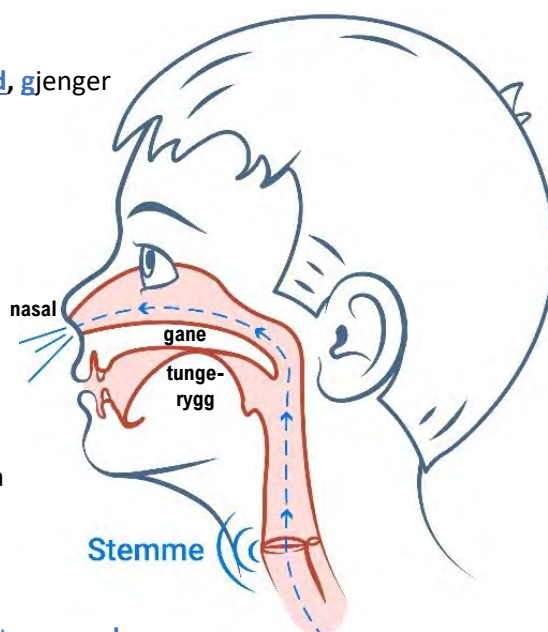
Diktater til NG:

Inger har mange ringer på fingrene.

Mange unger sprang syngende av sted. Fangene kranget lenge om gangen.

De trange svingene var stengt i lang tid.

De hadde ei dyng med penger under senga. Ding dang klinger klokka over vang og lyng.

Lærerveiledning om /ŋ/ med N foran K

I dette fokuset skal vi se på ord som har /ŋ/ foran /k/. Da faller G-en i symbolet bort, og ŋ-lyden skrives bare med N. Det er viktig å merke seg at NK ikke er et symbol for ŋ-lyden. Det er symbol for /ŋ/ + symbol for /k/.

Fokus på begreper i sangen:

Rank betyr rett og høyreist. Det motsatte er lut eller krum.

Tross betyr "selv om". Selv om han har spinkle ankler, klarer onkel å hinke på dem.

Spinkle ankler er tynne ankler.

En **mink** er et lite rovdyr. Minken i Norge stammer fra Amerika, men mange har rømt fra gårdene der man holdt dem for pelsens skyld, så nå fins de vilt i hele landet. minken lever særlig av fisk, men den kan også ta kreps, muslinger, frosk, fugl og smågnagere (mus, ekorn, lemen). (Kilde: CapLex).

En **stinkende** mink er en mink som lukter vondt (og det gjør nok alle minker).

Munker er menn som lever i kloster. Det fins kristne munkar og buddhistiske munkar. De har viet livet sitt til gudsdyrkelse og lever ugift. De bruker spesielle kapper, så alle kan se at de er munkar.

"Munk" er også navnet på en liten fugl som likner på en hagesanger, men har svart kalott på hodet, slik menneskemunkar har. Den synger nydelig.

Bokfink er en vanlig fugl i Norge. Den også synger fint. Den har rødbrunt bryst.

Fokus på rettskrivning i sangen:

Dobbel konsonant etter kort vokal: kj**nn**er, pan**nn**a, ryg**gg**en, tro**ss**

Stumme bokstaver: og, run**dt**

S foran L er /l/-lyd på Østlandet: slan**k**e

K foran /i/ er ɕ-lyd (regel): k**i**osker

Lang æ-lyd med E: e**r**

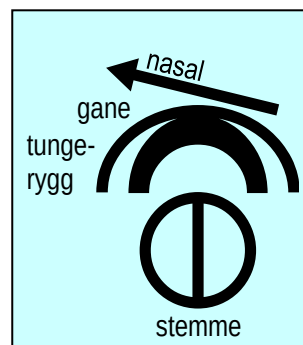
Diftongen /ei/ med E: Be**i**na

Kort o-lyd med U foran /ŋ/ (regel): slun**k**en, blun**k**er, mun**k**er

NB: **Onkel** er et unntak fra den regelen (se *Kort o-lyd med O-vers* og *Kort o-lyd med U-vers*.)

Forkortelser: Ordet *skoene* er skrevet sko'ne her. Det er slik ordet blir uttalt i sangen.

Tegnet ' står istedenfor bokstaven E fordi vi ikke uttaler e-en i ordet.

Alle ord med /ŋ/ i språket vårt har kort vokal foran seg. Slik er det også med /ŋ/-ordene i denne sangen. Men symbolet for /ŋ/ er alltid NG, N eller G; det er aldri dobbel konsonant (NNG, NN, GG).

Diktater til /ŋ/ med N foran K:

Den blanke dørklinka blinket i lyset. De senket lenken med ankeret ned i det lunkne vannet. Skunk og mink stinker så det dunker i nesa. Munken dynket planter med vann fra tanken. Benken foran banken er blankskurt. Onkel er slank og rank som en planke. Frank rynket panna og tenkte ut en enkel plan.

Gammelrosa leilighet: Bakgomlyden /ʃ/

Alternativt fokus: S-J-lyder

h h											
p pp b bb		f ff v hv(vv)		t tt d dd		s ss		tʰ tʰ rdr d d rdd		(tʰ, tʰ, sʰ, tʰ, c) skj sj s rs rds (sj) rskj rsk	
 p 		 f 		 t 		 s		 tʰ 		 tʰ 	
 		 		 				 			
m mm				lv l ll ld		n nn nd		il lv ld lg l rl rdl		rn rdn ren rden (r han/ r hain/ r den)	
											
leppe ↑ leppe		tann ↑ leppe		forgom ↑ tunge- blad		n ↑ tunge- spiss		bakgom ↑ tunge- spiss		gane ↑ tunge- rygg	
 		 		 		 		 		 	
										k kk (c) g gg	
										 k 	
										 	
										r rr rd	
										 r	
										drøvel ↑ tunge- rygg	
										 	

Lærerveiledning om /j/ med SKJ

Fokus på språklyd:

Vi skal i dette fokuset befatte oss med symbolet SKJ. I de fleste dialektene er denne bokstavgruppa symbol for j-lyden. Men noen dialekter har ikke denne lyden i talespråket. Man uttaler her /s/ + /j/ i rekkefølge. For elever med slike dialekter, er dette fokuset like relevant. Men man må da gjøre oppmerksomme på at for dem er SKJ symbol for kombinasjonen /s/-/j/.

Fokus på begreper i sangen:

Skjelettet er beinbygningen i kroppen vår. Dette verset er derfor et tøysevers fordi det handler om et levende skjelett.

Et **spett** er ei spiss stang av jern til å bryte opp stein fra jorda med.

Å **skjelve** betyr å riste eller dirre i kroppen. Det kan være fordi man er redd eller frossen, eller fordi man har en sykdom.

Et **skjold** er ei plate av tre eller metall med håndtak på innsiden, til å dekke seg med i kamp.

På bildet har skjoldet rund form med rød, grønn og gul farge.

Et **skjul** er et lite hus, et skur, der man oppbevarer redskaper, ved, sykler eller andre ting.

At skjegget er **skjevt**, betyr at det har skrå stilling og ikke henger loddrett ned. Det kan også bety at det er skjevt klippet, så det er lenger på den ene enn på den andre sida. På bildet har skjegget skrå stilling. (Men det går jo ikke an at skjegg vokser rett på hodeskallen!)

Å **skjemte** er å spøke eller tøyse.

Gjevt betyr fint og flott eller stor stas. Å skjemte gjevt betyr å spøke flott.

Når man **skjeler**, går øynene i hver sin retning på grunn av synsfeil. Da er det vanskelig å se. Skjelettet skjeler, men det klarer likevel å skjære opp skjære til jul.

Fokus på rettskrivning i sangen:

Stumme bokstaver: med**d**, skjold**d**, skjegget**t**

Dobbel konsonant etter kort vokal:s, spett**t**, skjegget**t**

Kort å-lyd med O (regel): opp, skjold

Kort æ-lyd med E (regel): skj**er**f

Bortfall av dobbel konsonant etter kort vokal, pga. ny konsonant bak: skj**er**f, skj**el**ver, skj**em**ter

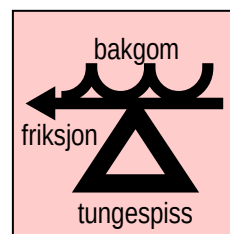
Småord med uregelrett skrivemåte: til, et, men**n**

R+T er /t/-lyd: skj**ø**rt, skj**ø**rta. NB: Disse ordene har kort vokal foran RT. Likevel skriver vi aldri dobbel R når det kommer ny konsonant (T) bak.

Ordene **skjevt** og **gjevt** kommer av ordene **skjev** og **gjev**. V-lyden blir til en ustemt f-lyd i ordene **skjev** og **gjev** fordi det kommer en ustemt lyd, /t/, bak. Likevel beholder de V-en i skrift. Dette fenomenet kalles *det morfematiske prinsipp*. Det betyr at ord beholder sin opprinnelige skrivemåte selv om lyden endres pga. bøyning.

Diktater til SKJ:

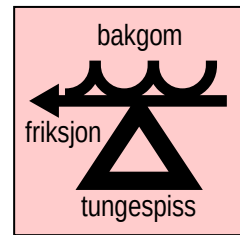
Ei skjære satt på en skjerm i skjærgården og skjente. Mannen med det skjeve skjerfet skjulte skjegget i skjorta. Per skjemter om skjønne skjelett som skjelder i skjørtet. Hun skjenket opp kaffe i en skjør kopp og rørte skjelvende med skjea. Beskjedne Lens skjulte skjellene bak et skjold i skjulet. Arne skjærer ost og skjøter den opp på skalken.

Lærerveiledning om /j/ med SJ

Fokus på språklyd:

Vi skal i dette fokuset befatte oss med symbolet SJ. I de fleste dialektene er denne bokstavgruppa symbol for j-lyden. Men noen dialekter har ikke denne lyden i talespråket. Man uttaler her /s/ + /j/ i rekkefølge. For elever med slike dialekter, er SJ rett og slett symbol for /s/-/j/. Disse elevene får en enkel oppgave i dette fokuset. Men det er nyttig for dem å bli klar over at når andre sier /j/, symboliseres dette med SJ i de aktuelle ordene i fokuset.

Fokus på begreper i sangen:

Sjimpanse er en menneskeape.

Sjiraff er et afrikansk pattedyr med lange bein og lang hals og et lite hode med små horn.

Sjakk er et rutemønstret brettspill for to personer. Det er 32 brikker, og man vinner hvis kongebrikken til den andre ikke kan reddes.

At man er **sjenert**, betyr at man er litt forsiktig, særlig overfor folk man ikke kjenner.

En **sjakal** er et rovdyr av hundeslekten som lever sørøst i Europa, i Asia og i Nord-Afrika.

En **sjonglør** gjør kunster med baller, ringer, kjegler eller fakler. Det kalles å sjonglere.

Å være **sjalu** er å være misunnelig. En spesiell slags sjalusi er hvis man er redd for at kjæresten eller den man er gift med, skal bli glad i en annen og gå fra en. Da kan man føle seg sjalu overfor andre som kjæresten har det hyggelig med. Det er en slags frykt.

Å **sjangle** er å gå ustøtt ved å slenge snart til den ene, snart til den andre siden, slik man gjør i båten når det er store bølger. Noen sjangler også fordi de er syke eller har drukket for mye alkohol.

Å være **sjøsyk**, eller sjøsyk, er å være kvalm på grunn av at båten er urolig i bølgene.

En **sjåfør** er en som styrer bilen eller bussen.

Å **sjekke** noe er å undersøke det.

Et **sjal** er et slags stort skjerf som man har over skuldrene, rundt halsen eller på hodet..

En persons **sjel** er den personen en er inni, som gjør at en kan tenke, føle og ville noe.

Å få **sjokk** betyr å føle seg svak fordi man opplever noe vanskelig eller blir veldig forskrekket.

Sjelden er det motsatte av ofte.

Fokus på rettskrivning i sangen:

Stumme bokstaver: og

Dobbel konsonant etter kort vokal: sjiraff**en**, sjakk**, sjekket**, fikk**, sjokk**, sjette

Kort å-lyd med o (regel): Sj**ongl**øren, sj**okk**, s**om**

Bortfall av dobbel konsonant etter kort vokal fordi det kommer ny konsonant bak: Sjimpans**en**, sjeld**en**, fant

Småord med uregelrett skrivemåte: han**n**, den**n**

R+T er /t/-lyd: sje**ner****t**

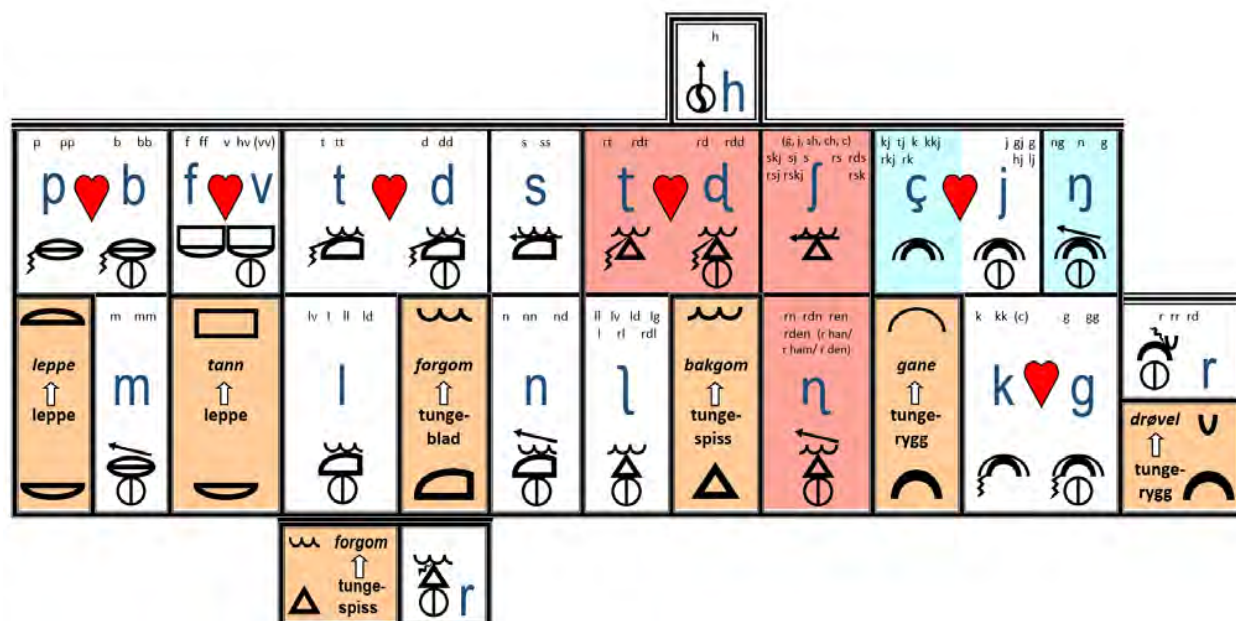
NB: Det er en regel som sier at det **ikke er lov å skrive J foran I, Y, Ei og ØY**. Derfor skrives // med SK istedenfor SKJ eller SJ når disse lydene kommer bak. I denne sangen har vi tatt med noen få **unntak**. Unntak betyr at man ikke følger regelen. Sjimpanse og sjiraff er ord som skrives uregelrett. Her er det riktig å skrive J foran I, Y og Ei. Det er slik med bro**s**jy**re**, kjø**tt**s**j**y, s**j**eik og s**j**ikt også.

Huskeregle

**I og y, de er så kry: Ingen J vil de foran seg se.
Ei og øy er like sta: J-en vil de ikke ha!**

Diktater til SJ:

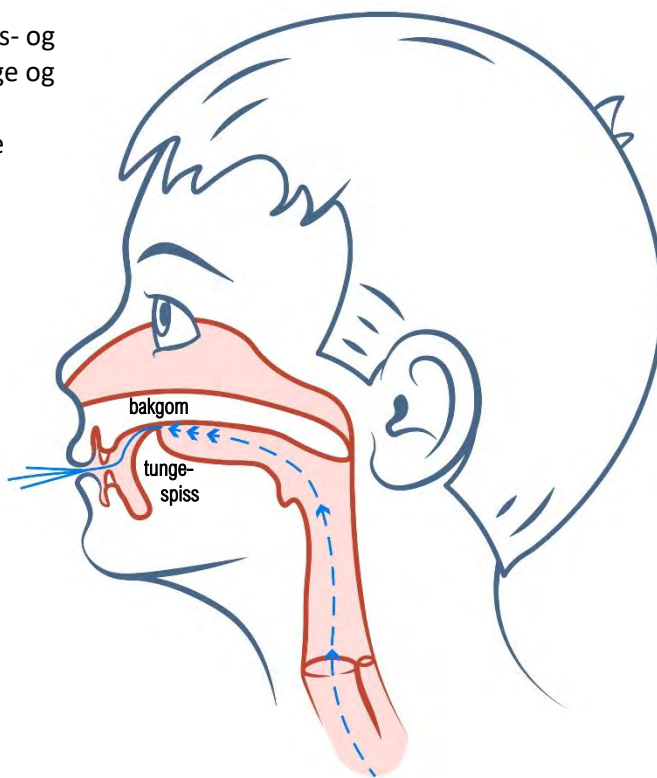
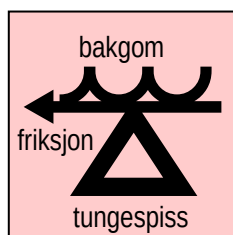
Den sjarmerende sjongløren er en sjenerøs sjarmør. Jeg ble sjuk etter den sjette eller sjuende sjokoladen. Brosjyren fortalte om sjeldne sjakaler, sjimpanser og sjiraffer. Sjefen var sjokkert og sjalu langt inn i sjelen. Sjåføren med sjalet sjanglet mot sjøen. Det er liten sjanse for at sjeiken vil bruke sjampoen.

Lærerveiledning om S-L

S foran L uttales som en vanlig /s/ på sørlands- og vestlandsmål. Men på Østlandet, i Nord-Norge og i Trøndelag blir S-en ofte til en /ʃ/-lyd. Siden elevene gjennom Fokus-arbeidet blir bevisste på språklyder, er det derfor nødvendig med et fokus på S-L. Hvis ikke, vil mange skrive lyden med andre symboler.

ʃ-lyden hører til tungespiss-bakgomm-leiligheten. Vi bretter sidene på tungespissen opp mot bakre del av gommen.

Fokus på språklyd:

Vi skal i dette fokuset befatte oss med kombinasjonen SL. I mange dialekter uttales dette som /ʃ/-/l/. Elevene må derfor bli bevisste på det faktum at ʃ-lyden foran /l/ alltid skrives med S. Og når de skal lese, må de bli vant til å avkode S foran L som /ʃ/-lyd. For elever med sørlands- eller vestlandsdialekt er derimot S foran L en s-lyd. Disse elevene får en enkel oppgave i dette fokuset. Men det er nyttig for dem å bli klar over at når andre sier /ʃ/-/l/, skal de skrive SL.

Når elevene har blitt kjent med SL som /ʃ/-/l/, må de imidlertid lære å differensiere. I sammensatte ord, der det første ordet eller forstavelsen slutter på S, og det neste ordet eller endelsen begynner på L, blir det s-lyd, ikke /ʃ/. Eksempler: *Island*, *islending*, *mislykket*, *mislike*, *bruslokk*, *husly*, *huslege*, *huslån*, *huslærer*, *isløype*, *islegging*, *Neslund*, *Åsli*, *isløsing*, *islom*, *lysløype*, *lyslugget*, *rislag*, *dødslei*. Merk: Dobbel S + L blir aldri /ʃ/-/l/! Eksempler: *røsslyng*, *gressli*, *busslomme*, *busslast*, *Fossland*, *gressløk*, *Russland*, *gassledning*, *gresslag*, *Fosslund*. Se differensieringsoppgavene for eksempler! I ord med en forstavelse som slutter på R og som etterfølges av SL, vil RS uttales /ʃ/ i de nevnte dialektene (*forstå*, *forsto*), mens alle tre bokstavene har hver sin lyd på sørlands- og vestlandsmål.

Fokus på begreper i sangen:

Ei **slegge** er en tung, stor hammer med langt skaft. Slakteren brukte den nok til å banke kjøttet mørt. **Sløve** kniver er uskarpe.

Et **slakt** er et dyr som er slaktet.

En **slavedriver** er en person som driver slaver til å arbeide. Selv om ikke slakteren er en slave, føler han det sånn fordi Slåtten er så streng og krever så mye, enda han gir så lite lønn.

En **slyngel** er en kjeltring, en som snyter og bedrar andre – slik Slåtten gjør når han gir lite penger for mye slit.

Å være **slesk**, er å oppføre seg som om man er hyggelig, men egentlig bare vil utnytte andre.

Å være **slu**, er å være listig og lur på en stygg måte.

Å **slamre** døra, betyr å smelle den, slik noen gjør når de er sinte.

En **slunken** pung er en tom pung. Pungen er slunken fordi slakteren får dårlig lønn.

Slanter er pengestykker med liten verdi. Det er alt slakteren har.

Fokus på rettskrivning i sangen:

Stumme bokstaver: og, rundt, hver, hardt, medd, voldsom

Dobbel konsonant etter kort vokal: slegga, slapp, Slåtten, skulle, fikk, slutt

Kort å-lyd med O (regel): for, voldsom

Kort o-lyd med U foran /ŋ/ (regel): tunge, slunken, pung

Bortfall av dobbel konsonant etter kort vokal fordi det kommer ny konsonant bak: Slakteren,
slipset, slakt, slesk, slamres, slanter

Småord med uregelrett skrivemåte: han, et

Enkel m etter kort vokal, i slutten av ord (regel): slem

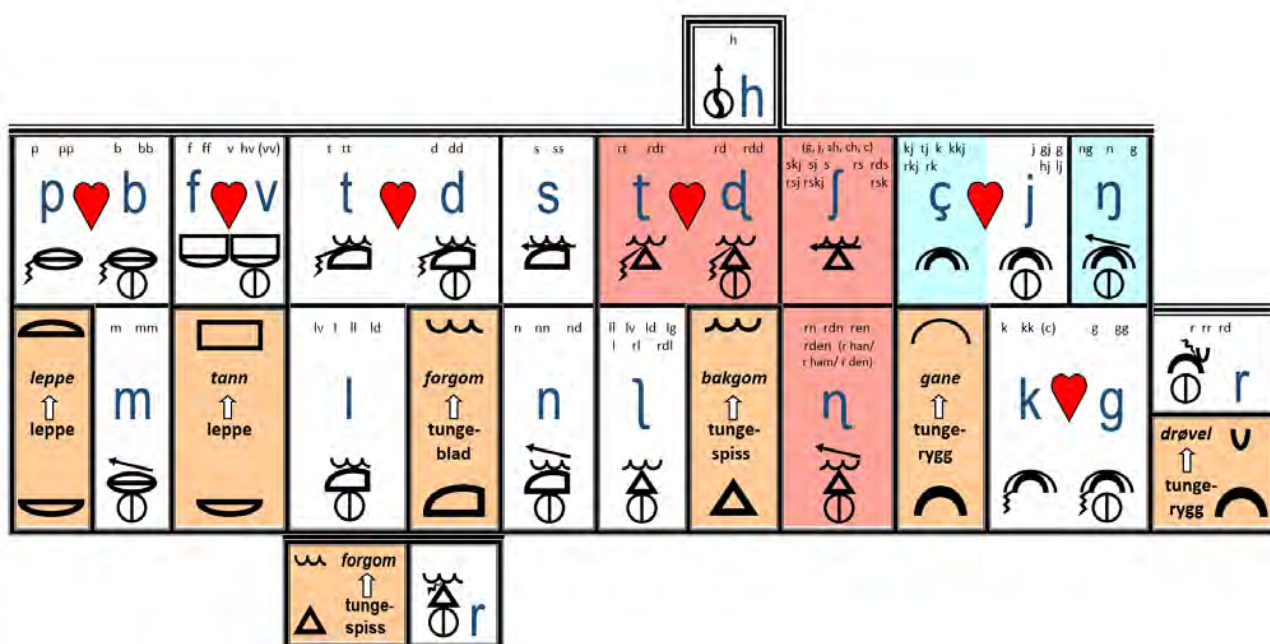
R+T er t-lyd: fart

ŋ-lyd med NG: slenge, hang, slang, tunge, lenge, gang, slyngel, pung

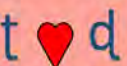
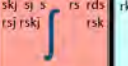
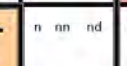
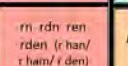
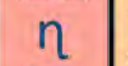
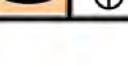
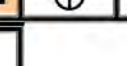
ŋ-lyd med N foran K (regel): slunken

Diktater til S-L:

Slakteren er fæl til å slåss. Han sloss i går, og nå slåss han foran slottet. Han har akkurat slått en slyngel med ei sleiv. Noen sladrer til vakten. Slakteren slipper mannen og går slukøret hjem. Der griper han slegga og slår løs på slagbenken. Til slutt er han utslitt, slapp og sliten. Han slurper i seg en slurp med kaffe. Så slokker han lyset og slumrer utslått inn.

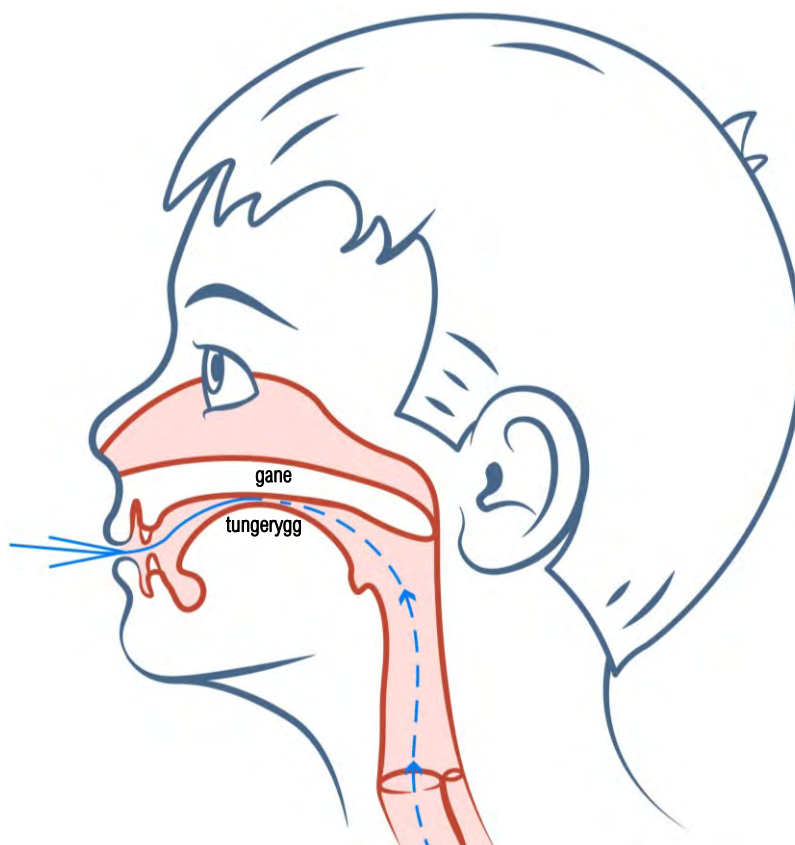
Sjøgrønn leilighet: Tungerygg – gane, /ç/

h 											
p pp b bb		f ff v hv (vv)		t tt d dd		s ss		ʃ ʃʃ ʒ ʒʒ		(ʃ, ʒ) sh, eh, c skj sj s rs rds rsj rskj rsk	
											
											
m mm		l lv ll ld		n nn nd		ɲ ɲɲ ɳ ɳɳ		ŋ ŋŋ		ŋ ŋŋ	
											
											
											
											
											

Veiledning:

/ç/ hører til tungerygg-ganleiligheten.

Vi presser sidene av tungeryggen opp mot ganen. Hvor langt bak man plasserer tunga, avhenger av omkringliggende vokaler: Mørke vokaler påvirker til den bakre plasseringen, lyse til den fremre. /ç/ skrives på 3 (4) måter. Symbolene med liten skrift i ç-leiligheten viser ulike skrivemåter for ç-lyden. Det er verdt å merke seg at symbolet for ç-lyden aldri inneholder bokstaven S, mens de fleste skrivemåtene for /ʃ/ nettopp inneholder en S. Dersom barna lærer å skille mellom disse lydene i talen sin, blir dette en god huskeregel.

Den enkleste måten å lære barn ζ -uttale på, er å gå veien om parlyden /j/. /j/ skiller seg fra /ç/ ved at den er stemt, og det er mindre friksjon. Men man kan lære barna /ç/ ved at de sier j-lyden med trykk/kraft (som skaper friksjon), og deretter sier den med hviskestemme. Da har de sagt /ç/. Etterpå gjør man dem bevisste på at mens /j/ har sidene på tungebladet opp mot bakgommen, har /ç/ sidene på tungeryggen opp mot ganen. Tungespissen og tungebladet er ikke aktive.

Noen dialekter har ikke /ç/. Isteden sier man /tʃ/-lyden med tungebladet mot bakgommen.

Lærerveiledning om /ç/ med KJ

Fokus på språklyd og symbol:

Vi skal i dette fokuset befatte oss med symbolet KJ. I de fleste dialektene er denne bokstavgruppa symbol for ç-lyden. Men noen dialekter har ikke denne lyden i talespråket. Man uttaler her tj-lyden med tungebladet mot bakgommen. For elever med slike dialekter er dette fokuset like relevant. Men man må da gjøre oppmerksom på at for dem er KJ symbol for tj-lyden. Denne lyden har først et fullstendig lukke, så den kaller vi eksplosjonslyd, men den er også en friksjonslyd, slik som /ç/.

/ç/ er altså en vislelyd/friksjonslyd. Vi presser sidene på tungeryggen opp mot ganen, slik at det blir en liten åpning i midten, der lufta presses ut. Vi bruker ikke stemmen; i tilfelle blir det j-lyd isteden.

/j/ på norsk har mindre friksjon enn /ç/ (i motsetning til på engelsk). Men overfor barna kaller vi dem parlyder og hjelper dem å uttale /j/ med trykk/kraft når de skal bruke den som utgangspunkt for å finne tak i ç-lyden. Se språklydhuset for illustrasjon av parforholdet.

Fokus på begreper i sangen:

Å kjevla **med lempe** betyr å kjevla forsiktig.

Kjever er leddene som gjør at vi kan åpne og lukke munnen og tygge.

Kjeften er munnen til hunden.

Kjapp er det samme som snar eller rask.

Å **kjenne teften** er å kjenne lukta. Når dyr kjenner en spesiell lukt, sier vi at de har fått teften av noe.

Kjælen betyr kosete.

Bikkje er et annet ord for hund.

Fokus på rettskrivning i sangen:

Stumme bokstaver: medd, hunden, stodd, og, kjedett

Dobbel konsonant etter kort vokal: kjekke, Kjell, kjøtt, kjøkkenet, kjerrrringa, mannnnen, kjapppp, kjenne, sitttt

Kort /å/ med O (regel): Kom

Bare én M etter kort vokal i slutten av ord (regel): Kom

Bortfall av dobbel konsonant etter kort vokal fordi det kommer ny konsonant bak: kjevlet,

kjeks, kjekt, kjeften, teften, løpt, kjøpt

E-lyd med Æ, sjeldent fenomen (dialektavhengig): kjælen

Småord med uregelrett skrivemåte: men

Diftongen /ei/ med EG: jeg

Diktater til KJ:

Kjetil har ei bikkje som heter Kjeft. Bikkja er kjælen og kjempesnill. Kjeft er et kjeft kjæledyr. Nå drar Kjeft kjelken med varer fra kjøpmannen. Pakkene Kjetil har kjøpt, bærer den kjapt til kjøkkenet i kjeften sin. Kjeft legger dem foran kjøleskapet. Men da den kjenner lukta av hundekjeks, river den opp posen med kjevene. Kjetil gir ham kjeft. Men hunden er det kjæreste han har. Kjeft får et kjærlig klapp og legger seg i den kjølige kjellergangen.

Lærerveiledning om /ç/ med TJ

NB: Dersom elevene kan skrivemåten for TJ-ordene i sangen, kan de omtrent alle ord med TJ som de vil få bruk for. Si til elevene at de kan bruke denne sangen som huskeregle. Hvis de skal skrive et ord med ç-lyden og ikke vet skrivemåten, kan de tenke følgende: "Er ordet med i TJ-verset? Hvis ikke: Er det en I/Y/EI etter ç-lyden, slik at lyden skal skrives med K?" Hvis dette svaret også blir nei, er det KJ som er symbolet (bortsett fra KKJ i **bikkje**, og nynorsk **ikkje**).

Fokus på språklyd og symbol:

Vi skal i dette fokuset befatte oss med symbolet TJ. I de fleste dialektene er denne bokstavgruppa symbol for ç-lyden. Men noen dialekter har ikke denne lyden i talespråket. Man uttaler her tj-lyden med tungebladet mot bakgommen. For elever med slike dialekter er dette fokuset like relevant. Men man må da gjøre oppmerksom på at for dem er TJ symbol for tj-lyden. Denne lyden har først et fullstendig lukke, så den kaller vi eksplosjonslyd. Men den er også en friksjonslyd, som /ç/.

/ç/ er altså en vislelyd/friksjonslyd. Vi presser sidene på tungeryggen opp mot ganen, slik at det blir en liten åpning i midten, der lufta presses ut. Vi bruker ikke stemmen; i tilfelle blir det j-lyd isteden.

/j/ på norsk har mindre friksjon enn /ç/ (i motsetning til på engelsk). Men overfor barna kaller vi dem parlyder og hjelper dem å uttale /j/ med trykk/kraft når de skal bruke den som utgangspunkt for å finne tak i ç-lyden. Se språklydhuset for illustrasjon av parforholdet.

Fokus på begreper i sangen:

Et tjor er et tau festet fra påle til beinet eller halsen på et husdyr som beiter.

Å stå i tjor er å være festet med tau.

Å tjene noen er å gjøre en tjeneste for noen, hjelpe noen eller være tjener.

Tjære er en brunsvart, seig masse som er laget av kull, torv eller tre. Man brente for eksempel gamle fururøtter inni en vedstabel dekket med torv. Så samlet man den flytende tjæra i ei renne. Tjære ble brukt til å impregnere tre eller seilduk, slik at det holdt seg godt.

Tjeld er navnet på en svart og hvit sjøfugl. På Tjøme er det mange tjeld.

Et tjern er et lite ferskvann. Siden tjelden lever i saltvann, er nok denne visa bare tull og tøys.

Fokus på rettskrivning i sangen:

Stumme bokstaver: stod**d**, med**d**, tjeld**d**enes

Dobbel konsonant etter kort vokal: Kort /å/ med O (regel): had**d**e, tjukk

Bortfall av dobbel konsonant etter kort vokal fordi det kommer ny konsonant bak: hest**e**r, frak**t**e

Æ-lyd med E foran RN: tj**e**rn

Småord med uregelrett skrivemåte: d**e**, til

Diktater til TJ:

Den tjuende juni tjuknet været til på Tjøme. Den tjukke tjelden var tjafset i fjærene. Tjeneren tjuvlånte hytta ved tjernet. Hesten stod tjoret fast i tjuetimer. Tjukkelsen på planken var tjueto millimeter. Det var en tjuedel av trestammens tjukkelse. Guttene tjuvtittet og tjuvlyttet og spionerte på jentene.

Lærerveiledning om K foran I, Y, EI

Fokus på språklyd og symbol:

Vi skal i dette fokuset befatte oss med symbolet K foran I, Y og EI. I de fleste dialektene er K her symbol for *ç*-lyden. Men noen dialekter har ikke denne lyden i talespråket. Man uttaler her *tʃ*-lyden med tungebladet mot bakgommen. For elever med slike dialekter, er dette fokuset like relevant. Men man må da gjøre oppmerksom på at for dem er K symbol for *tʃ*-lyden. Denne lyden har først et fullstendig lukke, så den kaller vi eksplosjonslyd, men den er også en friksjonslyd.

/ç/ er altså en vislelyd/friksjonslyd. Vi presser sidene på tungeryggen opp mot ganen, slik at det blir en liten åpning i midten, der lufta presses ut. Vi bruker ikke stemmen; i tilfelle blir det *j*-lyd isteden.

/j/ på norsk har mindre friksjon enn */ç/* (i motsetning til på engelsk). Men overfor barna kaller vi dem parlyder og hjelper dem å uttale */j/* med trykk/kraft når de skal bruke den som utgangspunkt for å finne tak i *ç*-lyden. Se språklydhuset for illustrasjon av parforholdet.

Skrivemåten i dette fokuset er regelstyrt. Regelen lyder: Det er ikke lov med J foran I, Y eller EI. KJ-symbolen reduseres derfor til K. I ord med dette fenomenet står plutselig K for en ny lyd, */ç/*. For å lese og skrive slike ord riktig, må elevene være oppmerksomme på etterfølgende språklyd. For EI's vedkommende må de sjekke de to neste bokstavene for å finne ut at det er en ei-diftong etter K.

Huskeregler

**I og Y, de er så kry: Ingen J vil de foran seg se.
EI og ØY er like sta: J-en vil de ikke ha!**

Fokus på begreper i sangen:

Å være *kynisk*, er å være hard, kald og hensynsløs.

En *kirurg* er en lege som opererer folk.

Å være *keivhendt*, er å være venstrehendt.

Når man er *keitet*, er man klossete og klønete.

Ei *kyse* er et hodeplagg med bånd til å knytte under haka.

Når man har ei *kyndig* hand, er man flink med hendene. Det er nok bare tull at Kirsten både er keitet og har kyndig hand. Det er en selvmotsigelse. Men så er det bare en tullesang.

Fokus på rettskrivning i sangen:

Stumme bokstaver: Kina-landd, keivhendt, kyndig, med, og, hand

Dobbel konsonant etter kort vokal: litt, kikk, kinn, kirsebærmunn

Bortfall av dobbel konsonant fordi det kommer ny konsonant bak: kirurg, kyndig

Småord med uregelrett skrivemåte: hunn, og, med

/ʃ/-lyd med RS: Kirsten, kirsebærmunn

/t/-lyd med RT: borti

ɲ-lyd med RN: kinesernes

Diktat til K foran I, Y, EI:

Kinaputten smalt så kirkeklokka kimte. Vi kikket etter kyrne og killingene i kikkerten. Kirsten la på seg flere kilo av kirsebærene og kinamaten med frityrstekt kylling. Kyrre ble bekymret da Kirsti fikk kikhoste. Vi drakk kildevann fra kiosken mens vi kikket på kinoplakatene.

Lærerveiledning om SK foran I, Y, EI, ØY

Fokus på språklyd og symbol:

Vi skal i dette fokuset befatte oss med symbolet SK. I de fleste dialektene er denne bokstavgruppa symbol for j-lyden. Men noen dialekter har ikke denne lyden i talespråket. Man uttaler her /s/ + /j/ i rekkefølge. For elever med slike dialekter, er SK symbol for /s/-/j/.

Skrivemåten i dette fokuset er regelstyrt. Regelen lyder: Det er ikke lov med J foran I, Y, EI eller ØY. SKJ-symbolet reduseres derfor til SK. I ord med dette fenomenet står plutselig SK for en ny lyd, /j/. For å lese og skrive slike ord riktig, må elevene være oppmerksomme på etterfølgende språklyd. For EI og ØY's vedkommende må de sjekke de to neste bokstavene for å finne ut at det er en diftong etter SK som gir SK /j/-uttale.

Huskeregler

**I og Y, de er så kry: Ingen J vil de foran seg se.
EI og ØY er like sta: J-en vil de ikke ha!**

Fokus på begreper i sangen:

Settingen er en reise på et skip. Passasjeren er svært bekymret fordi skipperen ikke ser ut til å bry seg om et skilt som varsler om skjær i sjøen. Han er redd de skal lide skipbrudd.

Å skimte noe er å se det så vidt.

Skifer er en slags stein som ligger lagdelt. Steinen stammer fra sand, leire og grus som er blitt presset sammen og forsteinet nedi vannet.

Skipbrudd betyr at skipet går på land og blir skadet eller ødelagt.

Skøyte er navn på en dekksbåt som er 10-15 meter lang.

Å skyte fart betyr å få opp farten.

Å ha skylapp betyr at man ikke ser til sida. Man setter skylapper på bisselet til hestene for at de ikke skal bli distraheret og forstyrret av det som skjer rundt.

Å skeie ut betyr å komme på avveier.

At det skingrer betyr at det er en sterk, høy og skrikende lyd.

Skyss er å bli kjørt. Passasjeren har skyss med skipet.

Fokus på rettskrivning i sangen:

Stumme bokstaver: skyl**d**, skipet**t**, skynd**d**, gj**o**rt

Dobbel konsonant etter kort vokal: Sk**ip**per, sky**gg**en, vann**n**, sky**ll**er, skipbr**udd**, sk**ikk**, skyl**app**,
den**ne**, skyss**en**

Bortfall av dobbel konsonant etter kort vokal fordi det kommer ny konsonant bak: skiltet,
sk**im**te, sk**ift**, ret**ning**, sk**it**ne, m**iste**

Småord med uregelrett skrivemåte: Kan

R+T er /t/-lyd: for**t**, bort**t**, fart**t**, gj**o**rt

Ei-lyd med EG: de**g**

N+G er /ŋ/-lyd: sk**ing**rer

T-N-lyder med TN: ret**ning**, sk**it**ne

NB: Ordet skipbrudd er satt sammen av skip + brudd. Selv om vi ikke uttaler P-en i skip fordi b-lyden kommer rett etter, skrives ordet slik det alltid gjør. Dette kalles det morfematiske prinsippet.

Diktat til SK foran I, Y, EI, ØY:

Først var det solskinn, så skyet det til, og plutselig skiftet det til skikkelig uvær. Fiskeskøyta havnet på skeive i bølgene og led nesten skipbrudd. Her er ei skisse av det skeive tårnet med små skikkelser på toppen. Det skingret i skinnene da skiftelokomotivet skyndte seg forbi. Kan en skytsengel ha beskyttet barna så de skiftet retning?

Lærerveiledning om SK/K

Fokus på språklyder og symboler:

Vi skal i dette fokuset befatte oss med symbolene SK og K foran I, Y, EI og ØY, der disse står for /j/ og /ç/ i mange dialekter. Merk: På sørlandsdialekt uttales SK tradisjonelt /s/-/j/, men de yngre generasjonene har gjerne gått over til /j/. I mange vestlandsdialekter står K foran I, Y og EI for tʃ -lyden. **NB: PÅ FOKUS DIGITAL LÆRINGSRESSURS ER DETTE FOKUSET LAGT TIL LESEKURS C.**

Skrivemåtene i dette fokuset er regelstyrt. Regelen lyder: Det er ikke lov med J foran I, Y, EI eller ØY. SKJ-symbolet reduseres derfor til SK og KJ-symbolet til K. I ord med dette fenomenet står plutselig SK for en ny lyd, /j/, og K står for /ç/. For å lese og skrive slike ord riktig, må elevene være oppmerksomme på etterfølgende språklyd. For EI og ØY's vedkommende må de sjekke de to neste bokstavene for å finne ut at det er en diftong etter SK/K som gir SK en /j/-uttale og K en ç-uttale.

NB: K foran ØY er vanlig K-lyd, mens SK foran ØY som oftest er /j/-lyd: *køye, skøyte (men ikke skøyer, skøye)*. NB: ordene *køyre/køyne* på nynorsk er /ç/!

NB: Tilpass oppgave 1-5 til barnas dialekt!

Fokus på begreper i sangen:

Det er mange gammeldagse ord i dette fokuset fordi sangen er bygd opp rundt parord.

Å få *skyss* er å få sitte på.

At skoen *kipper*, betyr at den ikke sitter ordentlig på, men vipper på hælen.

En *skipper* er en båtfører.

Å være *keivhendt* er å være venstrehendt.

Å bli *kei* er å bli sliten eller lei. Den som skriver med venstre hånd, blir lett sliten i armen.

Å være *skeivhendt* er å ha ei skeiv hånd. Dette er ikke et vanlig uttrykk, bare et ordspill.

Ei *skei* er det samme som ei skje.

Bordskikk er god oppførsel ved bordet.

Killing er ungen til geita.

En *skilling* er en mynt som man brukte til 1875. Da var en skilling verdt 3 ½ øre.

Å *kyte* er å skryte.

At bonden *skyr* kuene betyr at han prøver å unngå dem, kanskje fordi han er redd for dem.

Kitt er en seig masse som hardner i luft og brukes til å tette mellomrom eller glatte ut flater før en skal male eller tapetsere.

Å *kive* er å krangle.

Fokus på rettskrivning i sangen:

Stumme bokstaver: *hvis*, *skynd*, *keivhendt*, *skeivhendt*, *bordskikk*, *bonden*, *og*, *holdd*

Dobbel konsonant etter kort vokal: *skyss*, *kyss*, *kinn*, *måneskinn*, *kipper*, *skipper*, *kikk*, *ikke*, *skyll*, *skylling*, *litt*, *kylling*, *bordskikk*, *skikk*, *killing*, *skilling*, *litt*, *kitt*, *opp*, *full*, *skitt*

Bortfall av dobbel konsonant etter kort vokal, foran ny konsonant: *gamle*, *kirke*, *kiosk*, *kista*

Småord med uregelrett skrivemåte: *hvis*, *men*

Kort Å-lyd med O (regel): *om*, *som*, *forbi*, *kiosk* Bare /t/n M i slutten av ord (regel): *om*, *som*

Lang Æ-lyd med E foran r: *er* J-lyd med G foran /i/ (regel): *Gi*

R+D er d-lyd: blir *du* Diftongen /ei/ er EG: *jeg*, *meg*, *deg*

N+G er ŋ-lyd: *trenger*, *killing*, *skilling* N foran K er ŋ-lyd: *skinkeskive*

Diktat med minimale par SK/K:

Ina fikk et kyss da Per hadde gitt henne skyss hjem. Siv har røde kinn og ei jakke av skinn. Skipper Jon har sko tresko som kipper. Kikk inn i peisen, og se om det er skikk på flammen!

Jeg er kei av å spise med skei! Jeg spiste kylling og hjalp til med skylling av asjettene.

En killing kostet mange skilling. Du skal ikke kyte fordi du er god til å skyte! Jeg skyr slike store kyr med horn. Vi fjernet all skitt og tok kitt i sprekkene. Slutt å kive, og spis ei skive brød!

Lyseblå leilighet: /ɲ/

Lærerveiledning om G-N

I dette fokuset skal vi se på ord som har /ɲ/ foran /n/. Da faller N-en i symbolet bort, og ɲ-lyden skrives bare med G. Det er viktig å merke seg at GN ikke er et symbol for /ɲ/, men for /ɲ/ + /n/.

Fokus på språklyd og symbol:

På Østlandet, i Trøndelag og i Nord-Norge uttales G foran N som ɲ-lyd. Elevene må her lære at N-en i ɲ-symbolet faller bort, på samme måte som G-en faller bort foran K. På Vestlandet, derimot, uttales G foran N som en g-lyd. Her er det altså ikke behov for et fokus på kombinasjonen GN.

Fokus på begreper i sangen:

Bagn er i Valdres.

Et **sogn** er et område som hører til en bestemt kirke i Den norske kirke.

Nord i sognet betyr nord på stedet, altså oppover på kartet.

Å **agne** kroken betyr å ta agn på den. **Agn** er mat som man lokker fisken med, for eksempel en meitemark eller en fiskebit. En fiskekrok er en metallkrok med mothake. Hvis fisken biter på den, blir den sittende fast.

Rogn er masse små fiskeegg inni magen til hunnfisken.

En **campingvogn** er en bitteliten hytte på hjul, som man kan trekke etter bilen og bo i på ferie.

Fokus på rettskrivning i sangen:

Dobbel konsonant etter kort vokal: ven**nn**en, litt**k**, fikk**k**

Stumme bokstaver: og**g**, drog**g**, sognet**t**, nord**d**, med**d**

I-lyd med E: de**e**

Småord med kort vokal, men enkel konsonant: til**l**

Bortfall av dobbel konsonant pga. ny konsonant bak (regel): fisk**k**

Kort å-lyd med O (regel): hog**ne**, sog**net**, ro**gn**, campin**g**vogn

Lang å-lyd med O foran G og V (regel): og**g**, so**v**

/k/ med C, æ/ med A (engelsk): ca**mp**ingvogn

/ɲ/-lyd med NG: campin**g**vogn

Alle ord med /ɲ/ i språket vårt har kort vokal foran seg. Slik er det også med /ɲ/-ordene i denne sangen. Men symbolet for /ɲ/ er alltid NG, N eller G; det er aldri dobbel konsonant (NNG, NN, GG).

Lærerveiledning om N-G

I dette fokuset skal vi se på ord som har /η/ foran /g/. Da faller G-en i symbolet bort, og η-lyden skrives bare med N. Det er viktig å merke seg at NG ikke er et symbol for /η/ i disse tilfellene, men for /η/ + /g/.

Fokus på språklyd og symbol:

Elevene må lære at G-en i η-symbollet faller bort når G følger etter, på samme måte som den faller bort foran K. /η/ skrives bare med N.

Fokus på begreper i sangen:

En **hangar** er en stor hall for fly. Et **hangarskip** er et krigsskip med start- og landingsbane for fly og helikoptre. Det fungerer som en flytende flyplass og kan være viktig i krig og forsvar av landet. Det er bare tull at man kan dra på ferie med hangarskip. Det kan elevene høre mer om i kapitlet «Tango for to», i serien *Liv og leven med Kai og Aud*. Teksten finner man på *fokus.no*.

Singapore er et land i Asia. Landet driver mye handel og har en av de travleste havnene i verden.

Ordet **bungalow** er et hindi-ord fra India. Det er en lav, enetasjes enebolig med tak som stikker langt ut.

Noen bungalower er en slags stråhytter, mens andre kan være luksushjem.

Tango er en dans med musikk i totakt. Det er vanskelige og elegante trinn og bevegelser.

Mango er en frukt.

Bingo er et spill der noen roper opp numre som blir trukket ut. Deltagerne krysser av på et skjema, der det er om å gjøre å fylle ut ei rekke.

Gildt betyr flott, godt, stilig, hyggelig eller førsteklasses.

Fokus på rettskrivning i sangen:

Dobbel konsonant etter kort vokal: Ingunn, bingospill

Stumme bokstaver: drog, med, og, Singapore, målet, mildt, gildt

/j/ med (R)SK foran l: hangarskip

/t/ med RT: fungerte

/j/ med RS: Ingars

/c/ med KJ: kjøtt

Bortfall av dobbel konsonant pga. ny konsonant bak (regel): Alle N-G-ordene her, spilt, smakte

Diftongen /åo/ med OW (engelsk): bungalow

Småord med kort vokal, men enkel konsonant: til

EG-N/ØG-N

Lærerveiledning om EG-N/ØG-N

Fokus på språklyder:

Bokstavgruppene EG-N og ØG-N er symboler for ulike lydkombinasjoner alt etter hvilken del av landet man kommer fra. På Vestlandet uttales de tre bokstavene lyddrett: «e-g-n» og «ø-g-n». På Sørlandet, og Østlandet sør for Lillehammer uttales de som «ei-n» og «øy-n», mens man nord for Lillehammer sier «egn» og «øgn». Av denne grunn har fokuset fått navnet EGN/ØGN, for at en skal kunne fokusere på den uttalemåten som klassen/enkeltelevne har.

Sangen har samme melodi som GN-verset. For elever nord for Lillehammer betyr det at disse to sangene kan fungere som to vers om samme fokus, nemlig /ɲ/-lyd med G foran N. For elever på Østlandet ellers, og Sørlandet, skal fokuset hjelpe dem å diskriminere mellom GN uten E eller Ø foran, og GN med E eller Ø foran. Elevene må da lære å gjenkjenne bokstavgruppa som *diftong + n-lyd*, mens GN etter andre vokaler tolkes som /ɲ-n/ (agn, rogn).

I tillegg til å gjøre elevene bevisste på disse kombinasjonene kan det hjelpe å lære sangtekstene, både lyd- og skriftbilde, slik at man danner ordbilder ut fra uttale.

EGN/ØGN-verset er sunget inn i to versjoner, som passer til sør og nord for Lillehammer.

Fokus på begreper i sangen:

En bregne er en plante som vokser på skogbunnen mange steder.

Å *beregne* en pris, betyr å tenke ut hvor mye ting koster.

Ordet *per*, som uttales med kort æ-lyd, betyr her: *for hvert*.

En pris *per døgn* betyr pris for hvert døgn, som er en dag og en natt. Det kan være hotellrom, parkering, husleie eller andre ting.

En *regning* er et papir som sier hvor mye man må betale. Denne regningen var *bygd på løgn*. Det betyr at det ikke var en regning som stemte med det som var avtalt eller det ting egentlig kostet. Noen har prøvd å lure til seg penger.

Fokus på rettskrivning i sangen:

Diftongen /ei/ med EG i slutten av ord: **jeg**

Stumme bokstaver: med**d**, og

Dobbel konsonant etter kort vokal: va**kk**er

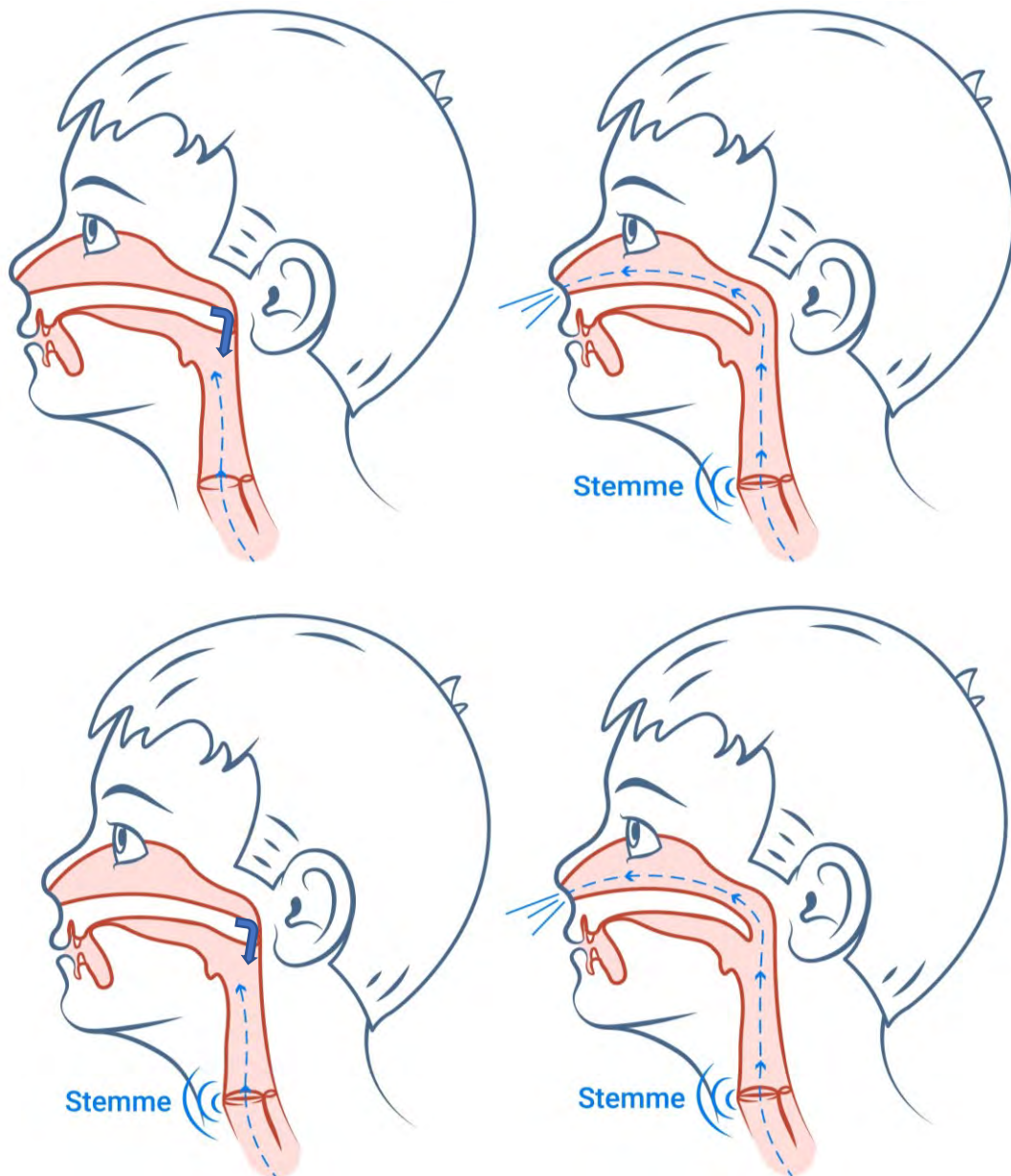
Bortfall av dobbel konsonant pga. ny konsonant bak (regel): bygd

Småord med enkel konsonant etter kort vokal: skal

Kort æ-lyd med E (regel): **per**

Kort å-lyd med O (regel), /d/ med RD: fo**rd**i

Gul leilighet: /t/-/n/ og /d/-/n/

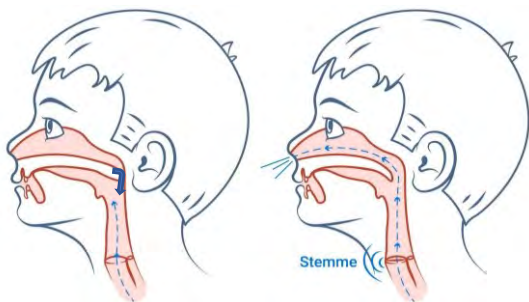
Veiledning:

TN og DN representerer to lyder, /t/+/n/ og /d/+/n/. Dersom man bare tenker på artikulasjonssted, er dette likt for både t/d og t-n/d-n. Og hvis man kun ser på /t/ og /d/ som *lukkelyder* – istedenfor *plosiver* (eksplosjonslyder) – kan man si at /t/ uttales likt, enten man slipper lufta ut gjennom munnen eller nesa.

I *Fokus* vektlegges isteden fenomenet *plosiv*, både her og ved de andre plosivene. Derfor er det naturlig å henlede elevenes oppmerksomhet mot forskjellen på t/d-uttale når etterfølgende språklyd er /n/. Da vil eksplosjonen slippe ut gjennom nesa sammen med /n/. Og ikke bare det, men eksplosjonen skjer baki svelget istedenfor ut gjennom munnen. Istedenfor at vi åpner munnen, slik at lufta farer ut gjennom den som en liten eksplosjon, åpner vi isteden stengslet som ganeseilet lager baki svelget, og lufta farer ut gjennom nesa. /n/ henger seg på en måte på d- eller t-lyden, og det høres nesten ut som én lyd. I alle fall blir t-lyden og d-lyden svært forandret pga. etterfølgende n-lyd. La elevene si lydgruppene t-n og d-n gjentatte ganger og legg merke til hvor rart vi egentlig snakker!

Lærerveiledning om t-n

Fokus på språklyder:

Når vi skal si t- og n-lydene etter hverandre, blir det en indre neselyd, der t-en og n-en kommer ut av nesa omtrent simultant. Tungebladet plasseres mot

forgommen, eller tungespissen plasseres mot fortennene (dialektavhengig), og beholder stillingen. Men istedenfor at den stemmeløse eksplosjonslyden kommer ut av munnen idet man åpner den, slipper man isteden ganeseilet brått ned. Da blir t-eksplosjonen lagd baki svelget, og lyden kommer ut med den lange n-lyden på slep, kan man si.

Talesymbol lydgruppa:

I mange dialekter blir også T-E-N og TT-E-N til t-n-lydene, siden E-en blir stum:

Fokus på begreper i sangen:

Gretne barn er sure og grinete.

Å *bøte* er å reparere.

Råtne betyr at de holder på å gå i oppløsning.

Å *bli ved fatning* betyr å beholde roen, selv om det er farefullt. Her er det farlig fordi det er tåke, så de ikke finner retningen båten skal dra i.

Når tåka *letner*, betyr det at den blir lettere og løser seg opp. Når været *letner*, blir det lysere og klarere. Hvis stemningen *letner*, blir den ikke så trykket, anspent og alvorlig. Da kan vi le og kose oss.

Fokus på rettskrivning i sangen:

I dette fokuset tar vi for oss lydgruppa /t-n/, der t-lyden blir veldig forandret pga. etterfølgende n-lyd. I sangteksten er det bare ord med TN-notasjon. Men mange flere ord har den samme lydsammensetningen, bare at det er stum E og ev. dobbel T mellom T-en og N-en. Dette er kompliserte rettskrivningsfenomener som mange elever med lærevansker eller svak visuell hukommelse kan streve med. Derfor fins det en slik sang og et slikt fokus. Poenget er å bevisstgjøre elevene på språklydenes artikulasjon, og dernest bevisstgjøre dem på de alternative skrivemåtene.

I tillegg er det lurt å fokusere på bøyningssendelser. Disse er trykklette, og elever med språkrelaterte lærevansker eller oppmerksomhetssvikt kan ha særlig store utfordringer med å registrere disse endelsene og få dem med i skriftlige arbeider. Ord med stumme bokstaver og doble konsonanter er vanligvis ikke så vanskelige å lese. Og er elevene vant til markeringssystemet i Fokus, er de antagelig bevisste på fenomenet stum bokstav. Dobbelt konsonant er vanskelig å kode inn. Det viser blant annet Linnea Ehris, Ivar Bråtens og Toril Karstads forskning. Det krever gjerne et bevisst fokus på kort vokal og regler og unntak for bruk av dobbel konsonant.

Stumme bokstaver: med**d**, ved**d**, det**t** Kort vokal uten dobbel konsonant: *alle TN-ordene her*

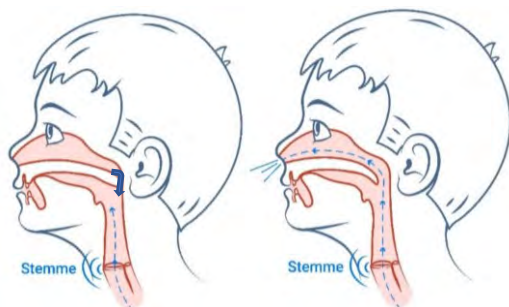
Lang æ-lyd med E: **er** Kort vokal med dobbel konsonant: menn**n**, tenn**n**er, venn**n**er, hurra

NG er /ŋ/-lyd: fatning**ng**, retning**ng** RN er /r/-lyd: barn**n**, garn**n** SK er /s/-lyd: skitne

NB: Orddelen *-ning* er en vanlig endelse. Når man føyer denne endelsen til et ord, blir det et nytt ord. Slik er det med *retning*, som kommer av *rett*, og *fatning*.

Lærerveiledning om d-n

Fokus på språklyder:

Når vi skal si d- og n-lydene etter hverandre, blir det en indre neselyd, der d-en og n-en kommer ut av nesa omtrent simultant. Tungebladet plasseres mot forgommen, eller

tungespissen plasseres mot fortennene (dialektavhengig), og beholder stillingen. Men istedenfor at den stemte eksplosjonslyden kommer ut av munnen idet man åpner den, slipper man isteden ganeseilet brått ned. Da blir d-eksplosjonen lagd baki svelget, og lyden kommer ut med den lange n-lyden på slep, kan man si.

I mange dialekter blir også D-E-N og DD-E-N til d-n-lydene, siden E-en blir stum: bildene, Syden, spaden, sjelden, tiden, vreden, gleden, raden, moden, buden, lidende, kladden, viddene, leddene, laddene, paddene, bredden, gjeddene, odden.

Elevene må være klar over hvordan vi skriver d-n-lydene. Selv om de bare hører /spadn/ i ordet "spaden", må de få med E-en! Og når de hører /kladn/, må de huske dobbel konsonant og E!

Talesymbol lydgruppa:

Fokus på begreper i sangen:

Lodden betyr at den har mye hår på seg.

En *traver* er en konkurransehest.

Ridning er når man rir.

Moden betyr at man er voksen for alderen.

Kledning er klærne man har på seg.

Redning: Klærne reddet ham da det var kald *sno*, som betyr vind.

Fokus på rettskrivning i sangen:

Stumme bokstaver: drog, medd, godd, iskad

Kort vokal uten dobbel konsonant pga. ny konsonant bak: prest, fest, hans

Kort /å/ med O (regel): Odny, lodne

Kort /å/ med Å (unntak): Ådnes

NG er /ŋ/-lyd: ledning, ridning, kledning, redning G foran l er j-lyd (regel):

R+S er /ʃ/-lyd: var så

AU-lyd med au: Audny

Småord med uregelrett skrivemåte: til, den

NB: Ordet drog kommer av å dra. I gamle dager het det å *drage*. Derfor beholdt ordet G-en i fortidsform (preteritum). Det er også sannsynlig at man uttalte G-en i drog. Dette ble en regel som vi følger ennå, selv om det ikke heter å *drage* mer. Det er også lovlig å skrive *dro* uten G.

NB: Orddelen *-ning* er en vanlig endelse. Når man føyer denne endelsen til et ord, blir det et nytt ord. Slik er det med *ledning*, som kommer av å *lede*. En *ledning* brukes til å lede strømmen dit den skal. Også ordet *ridning* kommer av *ride* + endelsen *-ning*. Det betyr "det å ri". Ordet *ledning* kommer av å *kle* på. Med endelsen *-ning* blir det noe man kler på seg. Ordet *redning* kommer av å *redde*. Sammen med endelsen *-ning* betyr det at noen eller noe blir reddet.

Rosa leilighet: Bakgomlyder, /t/-/n/

Bakgomlydene finner vi på Østlandet, i Trøndelag og i Nord-Norge. Lydene erstatter r-lyden + en påfølgende lyd, slik de uttales på Vestlandet og Sørlandet. De hører alle til tungespiss/bakgom-leiligheten. Vi bretter tungespissen opp mot bakre del av gommen.

Lærerveiledning om /t/-/n/

Fokus på språklyd:

I østlandske, trønderske og nordnorske dialekter blir RTN/RTEN en slags indre neselyd, /t/-/n/. t-lyden slipper ikke ut, slik den gjør i RT-ordene. Og fordi tunga er i bakkomposisjon, forblir tungespissen der i den etterfølgende lyden. Slik blir N en n-lyd, som i RN-ordene. Likevel er det ikke helt den samme lyden fordi t-lyden blir med ut gjennom nesen, så å si. Tungespissen plasseres som for RT og RN (likedan), man lukker for luftstrømmen og slipper lufta brått gjennom nesa.

De fleste ord med /t/-/n/ skrives med RTEN. E-en blir altså stum. Det er ikke lett for elevene å vite når E-en skal være til stede, og når den ikke skal det. Men i sangen er de fleste ordene med RTN med. Flere av disse er nokså uvanlige ord. Derfor er det nødvendig å se på begrepene. Andre ord med RTN er: Snurtne, parttner, snertne, gartneri.

NB: For barn med sørlands- eller vestlandsdialekt blir RTN/RTEN r-lyd + t-n-lyder, som også er en slags indre neselyd, men i tungeblad-forgom-leiligheten.

Fokus på begreper i sangen:

Portneren var i gamle dager en som tok imot folk i porten og hjalp dem til rette. Nå for tida fins det portnere i borettslag etc. De har for eksempel i oppgave å holde i stand uteområdet, sørge for lys i gangene og brøyte.

Like før man besvimer, svartner det for øynene. Det betyr at vi bare ser svart.

Å fortne betyr å gå for fort.

Å være furten er å være sur og gretten. Når flere er sure, kan vi si at de er furtne.

At turen ble kortnet, betyr at den ble forkortet, det vil si ble kortere enn planlagt.

Fokus på rettskrivning i sangen:

Stumme bokstaver: drog, med, og, Trond, det, vond

Dobbel konsonant etter kort vokal: herr, klokka

Kort å-lyd med o (regel): Morten, klokka

Kort æ-lyd med e (regel): herr

R+S er /r/-lyd: Lars

Gammel regle

Ertn og Furtn, de satt på en haug.

Furtn, han ønsket at Ertn var daud!

Kommentarer til språklydhuset mht. fonetikk og pedagogikk

Det vil alltid være en konflikt mellom vitenskap og pedagogikk. Fonetikken er svært detaljert og fininndelende mht. artikulasjonssted og artikulasjonsmåter. Dersom en skulle holde seg strengt til fonetisk terminologi og inndeling, ville det bli altfor komplisert for elevene.

Her følger noen kommentarer til pedagogiske tilpasninger på bekostning av fonetisk korrekt informasjon:

Parlydene /f/-/v/ og /ç/-/j/:

Endresen¹ kaller /v/ og /j/ for approksimanter, ikke frikativer, fordi det ikke er hørbar friksjon på norsk. Kulbrandstad² og Skjelfjord³ kategoriserer dem derimot som frikativer. Det er ideen om at parene /f/-/v/ og /ç/-/j/ er frikativer som gjør at en kaller dem stemt–ustemt-par, og markerer dette med hjerte. Elever kan lære å si /ç/ ved å gå veien om /j/ og si /j/ med hviskestemme. Da må /j/ uttales hardt og bestemt, slik at det blir friksjon. På norsk er /f/ en frikativ, en vislelyd, mens /v/ er en approksimant. Forskjellen er at /v/ uttales med mindre friksjon enn /f/. Ellers er det bare stemt/ustemthet som skiller disse lydene. På engelsk er begge frikativer. Av pedagogiske grunner betegnes /f/-/v/ og /ç/-/j/ som stemt–ustemt-par i språklydhuset, selv om det er et lite skille mht. friksjon i vanlig tale. Når barna sier lyden /v/ isolert og utholdt, blir det uansett friksjon, slik at den blir en parlyd til /f/.

Plosiver:

Lydene p/b, t/d, k/g kalles både for lukkelyder og plosiver (eksplosjonslyder). Ordet lukkelyd vektlegger det fullstendige lukket for luftstrømmen, mens ordet eksplosjonslyd vektlegger lyden. «Eksplosjonslyd» er et pedagogisk nyttig begrep. Da fokuserer barna på den eksplosive lyden idet man åpner for luftstrømmen.

Vokallyder:

Vokallydene kan være lange eller korte. På engelsk er dette svært tydelig. Der er lang og kort vokal helt forskjellig; ofte er lang vokal en diftong og tilsvarer bokstavnavnet. På norsk har vi ikke den samme forskjellen. En har derfor valgt å se bort fra dette forholdet i oversikten over vokaler. Det eneste unntaket er /e/. Her er det så stor forskjell på uttalen i lang og kort /e/ at de kalles e¹ og e², der den første er lang og den andre kort. I tillegg fins /ə/, den såkalte schwa, som er trykklett e i slutten av ord. Den staves med E eller E_. Denne lyden har mange elever med fonologiske vansker / dysleksi lett for å gå glipp av når de skriver. Det kan derfor være nyttig å fokusere litt ekstra på denne lyden. Som forberedelse til engelsk er den også viktig, siden schwa kan noteres med diverse vokaler der.

Lydskrifttegn:

En har valgt å benytte fonetiske tegn bare ved språklyder som ikke har egen bokstav. En bruker vokalbokstaver som elevene forbinder med den aktuelle språklyden, som å for /å/, o for /o/ og u for /u/, for ikke å skape forvirring. Diftongene er representerte med det vanligste symbolet, bortsett fra «åi». En benytter ikke lydskrifttegn her.

NB: Tungebladet er rett bak tungespissen. Sør- og vestlendinger bruker vanligvis tungespissen i lydene /t/, /d/ og /n/. De mangler også fremre /l/ etter a og å.

1: Endresen, R. T., Simonsen, H. G. & Sveen, A. (Red.). (2000). *Innføring i lingvistikk*. Oslo: Universitetsforlaget.

2: Kulbrandstad, L. A. & Kinn, T. (2016). *Språkets mønstre: Norsk språklære med øvingsoppgaver* (4. utg.) Oslo: Universitetsforlaget.

3: Skjelfjord, V. J. (1983a). *Analysetrening i leselæringen*. Oslo: Universitetsforlaget. Tilgjengelig på Digibok, Nasjonalbiblioteket. (http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007071204004)

Omslagsbilde: Melissa Adéle Popkema.

Fokus er utviklet ved hjelp av midler fra ExtraStiftelsen/Stiftelsen Dam.

Fokus talesymboler ble utviklet av Toril Karstad i 2004. Fokus talesymbolfont er tegnet av Øyvind Martinsen.

Les mer i Karstads masteroppgave (Karstad 2011): <https://brage.inn.no/inn-xmlui/handle/11250/132710>

Mer info og pedagogikk finner man i Karstads fagbok (2020):

www.universitetsforlaget.no/kreativ-og-begrepsbasert-skriftspraklaering-1

Språklydhus på oslomål inkludert skarre-r og bokstavløse lyder

[illegible]

Vokaler:

Diftonger: ei ei ege eɪg au au aug aud auv eu øy øy øg øi ai ai aɪ ay aj ai ai ɔy ɔi oi oi ɔi

Fokus © Toril Karstad Kreativ Læring

Hjerte symboliserer stemt/ustemt-par. Døra angir artikulasjonssted, der nedre artikulatur er aktiv og derfor nevnes først (leppe mot tann). Bokstaver og bokstavgrupper i liten skrift forteller om språklydens skrivemåter, der stumme bokstaver regnes som del av grafemet.